

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra kulturních a náboženských studií

Služba dětí u oltáře

Bakalářská práce

Autor: Mgr. Lukáš Janda
Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor: Náboženská výchova
Vedoucí práce: PhDr. Radek Martínek, Ph.D.
Oponent práce: doc. Mgr. Jan Hojda, Th.D.

Zadání bakalářské práce

Autor:	Mgr. Lukáš Janda
Studium:	P17K0055
Studijní program:	B7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor:	Náboženská výchova
Název bakalářské práce:	Služba dětí u oltáře
Název bakalářské práce AJ:	Children´s Altar Ministry

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Bakalářská práce si klade za cíl zmapovat úlohu dětí při slavení liturgie. Druhý vatikánský koncil ve své konstituci Sacrosanctum concilium (1963) klade důraz na vnější aktivní účast všeho věřícího lidu při liturgii, výchovu k liturgickému uvědomění, a to včetně dětí ("úměrně jejich věku", SC 19). Ježíšova otevřenost vůči dětem, které dokonce dává dospělým za příklad, patří bezesporu k velkým kulturním přínosům křesťanství. Formou historického exkurzu (s důrazem na situaci v českých zemích) se práce pokusí zmapovat asistenci dětí při bohoslužbě, především u oltáře, jako součást katechetické formace a výchovy k liturgickému uvědomění. Zvláštní pozornost bude věnována situaci ve 20. století (včetně reflexe v domácí krásné a biografické literatuře), především po Druhém vatikánském koncilu, příslušným dokumentům a aktuálním směrnícím zohledňujícím formaci dětí a mládeže jako asistentům liturgického dění.

Dokumenty II. vatikánského koncilu. Praha: ZVON, 1995.; Směrnice ČBK, Sekce pro mládež; POLC, Jaroslav V. Posvátná liturgie. Řím: Křesťanská akademie, 1981.; FOLTYNOVSKÝ, Josef. Liturgika. Olomouc: Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta, 1932.; REINSBERG, Jiří - SVOBODA, Bohumil. Legio angelica a p. Method K. Klement, OSB. Svitavy: Trinitas, 2000.; BERGER, Rupert. Liturgický slovník. Praha: Vyšehrad, 2008.

Garantující pracoviště:	Katedra kulturních a náboženských studií, Pedagogická fakulta
Vedoucí práce:	PhDr. Radek Martinek, Ph.D.
Oponent:	doc. Mgr. Jan Hojda, Th.D.
Datum zadání závěrečné práce:	29.3.2017

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval pod vedením vedoucího bakalářské práce samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Trutnově dne 30. listopadu 2020

Anotace

JANDA, Lukáš. Služba dětí u oltáře. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2020, 56 s. Bakalářská práce.

Bakalářská práce, vycházející ze studia pramenů, odborné literatury a církevních dokumentů, si klade za cíl zmapovat způsob zapojení dětí do slavení liturgie v průběhu dějin se zvláštním důrazem na reformy Tridentského (1545-1563) a II. vatikánského koncilu (1962-1965). Kromě popisu liturgických služeb a úlohy asistence při slavení mše svaté je zároveň reflektováno i obecné postavení dětí v měnící se společnosti a katechetické působení církve na jejich duchovní provázení.

Úloha asistence při bohoslužbě se výrazně změnila po II. vatikánském koncilu, což je v práci dokládáno porovnáním obou liturgií z pohledu konkrétního zapojení ministrantů do jejího slavení. Pro dokreslení celého obrazu oltářní služby jsou na závěr práce popsány i konkrétní funkce a činnosti, které ministranti zastávají.

Klíčová slova: katolická církev, liturgie, Tridentský koncil, II. vatikánský koncil, ministranti, děti

Annotation

JANDA, Lukáš. Children's Altar Ministry. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2020, 56 pp. Bachelor Degree Thesis.

The aim of this bachelor thesis is to map the way/process of involving children into the celebration of liturgy during the history, with a special emphasis on the reforms of the Council of Trent (1545-1563) and the Second Vatican Council (1962-1965). It is based on the study of sources, professional literature and church documents.

Besides the description of liturgical services and the assistance tasks during celebration of the Holy Mass, the thesis also reflects general status of children in the changing society and the catechetical impact of the church on their spiritual guidance.

The assistance tasks during church service changed significantly after the Second Vatican Council. The thesis supports this claim by the comparison of both liturgies from the point of view of particular involvement of acolytes into the celebration of Mass. To illustrate the whole picture of altar service, the thesis describes specific functions and activities of acolytes.

Keywords: Catholic Church, liturgy, Council of Trent, Second Vatican Council, altar boys, children

Obsah

Úvod	8
1. Vývoj liturgického slavení.....	9
1.1. Nový zákon.....	9
1.2. Prvotní církev	11
1.3. Svobodná církev	13
1.4. Středověk.....	14
1.5. Novověk	18
1.6. Liturgické hnutí	23
1.7. II. vatikánský koncil a liturgická obnova	28
2. Služba ministranta dle Tridentského ritu.....	33
2.1. Mše svatá katechumenů.....	33
2.2. Mše svatá věřících	36
2.3. Slavná mše a ostatní církevní obřady	38
3. Služba ministranta po II. vatikánském koncilu.....	40
3.1. Úvodní obřady	41
3.2. Bohoslužba slova.....	41
3.3. Slavení eucharistie.....	42
3.4. Obřad přijímání	43
3.5. Závěrečné obřady	43
4. Ministrantské služby	44
4.1. Akolyta	44
4.2. Lektor	44
4.3. Librista.....	45
4.4. Komentátor	45
4.5. Turiferář a navikulář.....	46
4.6. Ceroferář.....	47

4.7.	Krucifer.....	47
4.8.	Asperferář.....	47
4.9.	Ceremoniář.....	48
4.10.	Insignář.....	48
5.	Závěr.....	49
6.	Církevní dokumenty.....	51
7.	Prameny a literatura.....	52
8.	Obrázky.....	55

Úvod

V životě farních společenství se věnuje velká pozornost péči o děti a mládež, která je ztělesněním budoucnosti místní církve. Mimo obvyklých aktivit, mezi nimiž můžeme najít výuku náboženství, katechezi a přípravu ke svátostem, misijní klubka, setkávání rodin nebo uskutečňování farních dnů, podporují prozíraví duchovní správci ve farnostech i zapojování chlapců (případně děvčat) do liturgických služeb u oltáře. Kromě potřeby asistence při bohoslužbách mají na zřeteli i duchovní prospěch jim plynoucí z nezištné služby Bohu a možnosti zažít přítomnost Krista při slavení eucharistie. Zároveň jsou si kněží dobře vědomi skutečnosti, že řada povolání k zasvěcenému životu má své prvopočátky v naslouchání Božímu hlasu a prožívání společenství kolem oltáře v chrámu Páně. U samotných dětí pak lze pozorovat vyšší motivaci pro návštěvu bohoslužeb, mohou-li se na ní samy aktivně podílet.

Při četbě Starého zákona se prakticky nesetkáme s příběhy dětí vykonávajících službu při náboženských obřadech - v judaismu jsou ženy a děti na okraji veřejného náboženského života společnosti, což se odráží i v jejich vyloučení z centrálního prostoru synagog. Nabízí se proto otázka, kdy došlo ke změně a jakou roli na tom mělo učení Ježíše Krista a praxe prvotních křesťanských obcí. Zajímavé bude na základě studia dostupných pramenů, církevních dokumentů a odborné literatury sledovat postavení dětí a vnímání období dětství i dospívání v měnící se společnosti od pozdně antického světa přes středověk až po současnost, a dále pak úlohu křesťanství při jejich výchově a formaci. Zároveň je potřeba věnovat pozornost i obecnému postavení laiků v církvi, které se viditelně projevuje právě ve slavení liturgie a možnostech aktivně se jí účastnit.

Chceme-li se zabývat úlohou dětí u oltáře, musíme věnovat náležitý prostor i samotné liturgii a jejímu vývoji v čase, především pak úloze reforem Tridentského a II. vatikánského koncilu, které daly slavení bohoslužeb jednotný řád a formu. Na základě popisu tridentské a současné bohoslužby budou charakterizovány jednotlivé služby a úkony svěřované laickým služebníkům a především dětem.

Cílem bakalářské práce je vytvořit pokud možno ucelený pohled na problematiku zapojování dětí do života církve ve formě jejich služby při liturgii, který by se v budoucnu mohl stát východiskem pro magisterskou práci zaměřenou na pastorační aspekty práce s ministranty.

1. Vývoj liturgického slavení

Než začneme procházet jednotlivá období dějin křesťanské liturgie, abychom v nich hledali zmínky o aktivní účasti dětí při bohoslužbách, pozastavíme se nejprve nad textem Nového zákona, jenž sice neobsahuje konkrétní informace o předmětu našeho zájmu, ale dovolí nám nahlédnout do smýšlení Ježíše Krista a apoštolů, které ovlivnilo zásadním způsobem mentalitu prvotní církve, v jejímž středu se liturgie utvářela.

I když hlavním záměrem této práce není zevrubný rozbor historie liturgie ve všech jejích podobách, nemůžeme se vyhnout stručnému nástinu vývoje slavení eucharistické bohoslužby, a to především s přihlédnutím k úloze laiků a kléru. Pro přehlednost se budeme držet římské liturgie, která se prosadila i v prostředí českých zemí. Nejvíce prostoru pak bude věnováno rozvinuté tridentské liturgii v 19. a 20. století v porovnání s reformovanou liturgií vzešlou ze závěrů II. vatikánského koncilu.

1.1. Nový zákon

Ve všech synoptických evangeliích nalezneme pasáž o dohadování učedníků, kdo z nich je největší.¹ Ježíšova odpověď pro ně byla šokující – postavil před ně dítě, které v očích tehdejší společnosti bylo přehlížené a předurčené pouze k poslouchání starších (učených), a dal ho všem za příklad hodný následování. Matouš jde dokonce ještě dále a „stání se dítětem“ dává jako nutnou podmínku pro dosažení nebeského království.² Dítě je v Kristových očích láskyplně viděno jako pokorné a plně otevřené pro Boha, což očekává i od svých následovníků. Přijetí dětí při vědomí jejich důstojnosti znamená zároveň i přijetí Krista a toho, kdo ho poslal. Soucit s těmi nejmenšími ve společnosti je pak znakem velikosti v Božích očích. Řeč k posluchačům je ukončena napomenutím: „*Mějte se na pozoru, abyste nepohrdali ani jedním z těchto maličkých. Pravím vám, že jejich andělé v nebi jsou neustále v blízkosti mého nebeského Otce.*“³

Předchozí myšlenka je znovu rozvinuta i v příběhu, kdy rodiče k Ježíšovi přinášeli své děti, aby jim požehnal, ale učedníci jim to v souladu s dobovými zvyklostmi zakazovali.⁴ Jeho odpověď „*nechte děti přicházet ke mně a nebraňte jim, neboť takovým*

¹ Viz. Mt 18,1-6; Mk 9,34-37; Lk 9,46-48

² Viz. Mt 18,3

³ Mt 18,10

⁴ Viz. Mt 19,13-15; Mk 10,13-16; Lk 18,15-17

patří království Boží“⁵ s následujícím dovětkem „*amen, pravím vám, kdo nepřijme království Boží jako dítě, jistě do něho nevejde*“⁶ nenechala učedníky na pochybách, že jejich mistr opět převrací zažitá stereotypy a nutí je k zamyšlení nad nimi samotnými i nad vztahem k těm „nejmenším“. Svůj postoj k dětem vyjadřoval Ježíš i v gestech, jako je objetí, vkládání rukou a žehnání.⁷

Evangelista Matouš si povšiml, že děti jsou velmi vnímavé k Ježíšovu učení a intuitivně cítí, kým Ježíš skutečně je, čímž se odlišují od velekněží a zákoníků, kteří se proti němu čím dál více negativně vymezují. Ježíš na jejich výtku směřující k dětskému vyznání víry („*Hosanna Synu Davidovu*“) reaguje citací osmého žalmu „*z úst nemluvňátek a kojenců připravil sis chválu*“⁸, odkazujícího na velikost Boha, která není ničím omezená, a jeho záměry, jež nemusí být v souladu s lidským očekáváním.

V povelikonočních částech Nového zákona jsou děti výslovně zmíněny pouze ve Skutcích apoštolů, kde vyprovázejí společně s muži a ženami svatého Pavla s druhy při jejich odchodu z Týru.⁹ Během Pavlova věznění v Jeruzalémě nalezneme vyprávění o mladíkovi, který zanesl vzkaz římskému veliteli, v němž ho informuje o úkladech Židů proti Pavlovi.¹⁰ Jedinou zmínkou o přítomnosti „nedospělých“ osob při liturgickém shromáždění je dvacátá kapitola, kde se hovoří o mladíkovi jménem Eutychos, který během Pavlovy promluvy usnul na okně a spadl z třetího poschodí.¹¹

V novozákonních textech je shromáždění vnímáno jako celek vyvoleného lidu, který tvoří vzájemnou jednotu: „*Není už rozdíl mezi židem a pohanem, otrokem a svobodným, mužem a ženou. Vy všichni jste jedno v Kristu Ježíši.*“¹² Do výčtu antonym bychom tak mohli doplnit i dvojici mezi dospělým a dítětem. Apoštolové a jejich následovníci zároveň začali používat ve svých listech určených bratřím a sestrám oslovení „děti“ odkazující na skutečnost, že všichni jsme milované děti Boží.¹³ Současně se ve zvoleném oslovení odráží i Ježíšova výzva k nutnosti přijímat Boží slovo s dětskou prostotou, čistotou a otevřeností. Přímo k dětem se obrací výzvy apoštolských listů k poslouchání rodičů a odmítání všeho zlého.

⁵ Lk 18,16; také Mt 19,14 a Mk 10,14

⁶ Lk 18,17; také Mk 10,15

⁷ Viz. Mk 9,36; Mk 10,16

⁸ Mt 21,15-16

⁹ Viz. Sk 21,5

¹⁰ Viz. Sk 23,17-22

¹¹ Viz. Sk 20,9

¹² Gal 3,28

¹³ Viz. Řím 8,16-17

Kdybychom chtěli vyjádřit hlavní myšlenku Nového zákona ve vztahu k dětem, tak by to bylo přiznání plné lidské důstojnosti a vyzdvižení následováníhodných vlastností, které jsou pro ně typické. S tím souvisí i snaha o ochranu lidského života již od jeho počátku.

1.2. Prvotní církev

Slavení křesťanské liturgie vychází z dědictví starozákonní doby, a to zejména ze synagogální bohoslužby „slova“, vytvořené v reakci na babylonské zajetí, a z obětních obřadů spjatých s Jeruzalémským chrámem, které se ale dočkaly nové podoby v ustanovení eucharistie při poslední večeři jako zpřítomnění nové oběti. Mimo účasti na židovských obřadech se již od samého zrodu církve do středu liturgie dostalo slavení eucharistie, neboli lámání chleba, které se zpočátku odehrávalo v rámci „soukromých“ setkání křesťanské obce.¹⁴ Součástí shromáždění byla pravděpodobně i četba starozákonních textů s jejich výkladem či promluvou některého z apoštolů, jak o tom máme doklady z misijních cest svatého Pavla, které zároveň svědčí i o prosazování neděle jako dne Páně.¹⁵ Po definitivním rozchodu s judaismem po zániku Jeruzalémského chrámu, kdy došlo k vyobcování stoupenců Ježíše Krista z židovského společenství, se slavení všech křesťanských obřadů přesunulo do soukromých domů a jediným dnem zasvěceným Bohu se stal den vzkříšení Páně.

V židovském prostředí byla aktivní účast na synagogální bohoslužbě vyhrazena pouze dospělým mužům; pro ženy a děti byl vyčleněn speciální prostor, ze kterého bylo možné obřady sledovat pouze pasivně. Z Mišny¹⁶ se dozvídáme, že každý chlapec byl po dosažení třináctých narozenin, jimž předcházelo pravidelné náboženské vzdělávání zahrnující studium hebrejštiny a Tóry, uznán za dospělého a bylo mu dovoleno se aktivně účastnit náboženského života.¹⁷ Jednalo se zejména o možnost předčítání z Písma během slavení šabatu; na druhou stranu byl ale vázán i dodržováním všech 613 přikázání Tóry.

V antickém světě byl pohled na děti ovlivněn dědictvím řecké filosofie, která dětství členila do třech sedmiletých období. V první periodě života bylo dítě chápáno jako zcela závislé na svém okolí a zároveň neschopné vlastního rozhodování či aktivní činnosti v rámci společnosti. V sedmém roce života bylo dítě vyňato z výlučné

¹⁴ Viz. Sk 2,46

¹⁵ Viz. Sk 20,7

¹⁶ Původně ústní tradice judaismu, kterou zaznamenal na konci 2. století rabi Jehuda ha-Nasi.

¹⁷ Podobný obřad uvedení do dospělosti existoval i pro dívky.

starosti matky a začalo být vychováváno a vzděláváno s ohledem na jeho životní směřování. Součástí výchovy bylo i předávání náboženství a uvádění do rituálního jednání společenství. Ve čtrnácti letech¹⁸ byl dospívající uschopněn ke konání právních úkonů a mohl například uzavřít sňatek. Plné dospělosti člověk dosáhl kolem dvacátého prvního roku života.

O podobě slavení bohoslužby na sklonku apoštolské doby se dozvídáme z Didaché - Učení Pána, hláсанé národům dvanácti apoštolů¹⁹, které hovoří o slavení eucharistie: „*V den Páně se shromažďujte, lámejte chléb a děkujte. Napřed se však vyznejte ze svých hříchů, aby vaše oběť byla čistá.*“²⁰ Cenným zdrojem poznání o slavení eucharistie je i první apologie sv. Justina:²¹ „*V den, kterému se říká den Slunce (tj. v neděli), se všichni, ať přebývají ve městech nebo na venkově, shromažďují na jednom místě a čte se z paměti apoštolů nebo ze spisů proroků, dokud je možno. Potom, když předčítající skončí, pronese představený řeč, v níž napomíná a vybízí k napodobování všeho toho krásného. Potom všichni společně vstaneme a nahlas se modlíme. A jak jsme o tom již dříve mluvili, když naše modlitby skončí, přináší se chléb a víno s vodou. Dále se hlasitě modlí představený, a vzdává Bohu díky, jak je mu dáno, a lid na to přisvědčuje slovem »amen«. Každý pak dostává a přijímá z pokrmu díkyvdání a nepřítomným se posílá po jáhnech.*“²² Obě díla nám sice pomáhají utvořit si základní představu o podobě slavení, ale na detailnější popis jednotlivých aktérů obřadů si musíme počkat další půlstoletí.

Dílo Apoštolská tradice, sepsané Hippolytem na počátku 3. století, již přesně zachycuje průběh bohoslužby včetně liturgických textů a završuje tak období utváření ustáleného modelu liturgického slavení eucharistie.²³ Kromě zmínky o křtu dětí²⁴ je v části věnované hostině společenství, jejíž součástí je i eucharistie, popsána přímá úloha dětí při liturgii: „*Po hostině vstanou a modlí se. Děti a panny přednáší žalmy.*“²⁵ Hippolyt nás také seznamuje s hierarchickým uspořádáním církve, na jehož vrcholu stojí biskup, obklopený presbytery (kněžími) a jáhny, dále pak vyznavači (trpící pro víru,

¹⁸ U dívek byl věk dosažení plnoletosti obvykle 12 let.

¹⁹ Vznik kolem roku 100.

²⁰ NOVÁK, Josef. *Didaché – Učení Pána, hláсанé národům dvanácti apoštolů* [online]. 14.7.2008, [citováno 2019-11-29]. <<http://revue.theofil.cz/revue-clanek.php?clanek=338>>.

²¹ Vznik v 50. letech 2. století.

²² *Slavení eucharistie a neděle (Sv. Justin 2. stol.)* [online]. [citováno 2020-01-27].

<<https://www.pastorace.cz/tematicke-texty/slaveni-eucharistie-a-nedele-sv-justin-2-stol>>.

²³ Viz. POLC, Jaroslav V. *Posvátná liturgie*. 1. vydání. Roma: Křesťanská akademie, 1981, s. 25-28.

²⁴ Viz. ŘÍMSKÝ, Hippolyt. *Apoštolská tradice*. 1. vydání. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2000, s. 32.

²⁵ Tamtéž s. 39.

jimž je přiznávána za zásluhy kněžská hodnost), po nich následují vdovy a panny, lektoři, podjáhní, ti, již mají moc uzdravovat, a na pomyslném konci stojí katechumeni, kteří se teprve připravují na křest.²⁶

1.3. Svobodná církev

Významným okamžikem v dějinách církve bylo roku 313 ujednání mezi císařem Konstantinem a jeho spoluvladařem Liciniem zaslané ve formě reskriptu správcům východních provincií, známé jako Milánský edikt, kterým byla přiznána křesťanům svoboda vyznání a kultu v rámci římského impéria.²⁷ V roce 380 následovalo za vlády Theodosia Velikého, Gratiana a Valentiniana II. vydání ediktu Cunctos Populos, na jehož základě se křesťanství stalo státním náboženstvím.²⁸ Na jedné straně narůstal vliv a postavení církve ve společnosti, jehož dokladem byla stavba honosných bazilik nebo prestiž biskupů na úrovni vysokých státních úředníků, za nimiž klérus nezaostával ani ve vnější reprezentaci; na straně druhé byla oprávněná obava o ztrátu duchovnosti společenství, ke kterému se nyní „formálně“ hlásila celá říše.

Slavení liturgie se ve 4. století přesunulo ze soukromých domů do nově zřizovaných bazilik, ve kterých ale bylo již záhy zakázáno slavení společných hostin (agapé) předcházejících eucharistií.²⁹ Při obřadech byl kladem velký důraz na ceremoniál zdůrazňující hierarchické uspořádání církve, začalo být používáno kadidlo a slavnostní roucha, „nový“ liturgický jazyk latina nahrazoval dosud převažující řečtinu, vývojem prošla i hudba (zjm. zpěv žalmů), v níž byly nadále zapovězeny hudební nástroje připomínající pohanské kultury. Při liturgických obřadech se stále více prosazoval „profesionální“ klérus, jenž si přisvojil řadu úkonů, které do té doby vykonávali laici. Z bohoslužby se vytrácely poslední zbytky improvizace a převládla snaha o zavádění ustálených forem, které sloužili zároveň jako forma ochrany proti herezím.³⁰ Stoupající úcta k Nejsvětější svátosti začala hraničit až s posvátnou hrůzou (tzv. hrozné tajemství =

²⁶ Viz. ŘÍMSKÝ, Hippolyt. *Apoštolská tradice*. 1. vydání. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2000, s. 18-27.

²⁷ Viz. FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*. 3. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 55-57.

²⁸ Viz. *Theodosius I.* [online]. Poslední revize 5. 9. 2018, [citováno 2020-02-11]. <https://cs.wikipedia.org/wiki/Theodosius_I.>.

²⁹ Viz. FOLTYNOVSKÝ, Josef. *Liturgika*. 2. vydání. Olomouc: Lidové závody tiskařské a nakladatelské, 1936, s. 149.

³⁰ Viz. POLC, Jaroslav V. *Posvátná liturgie*. 1. vydání. Roma: Křesťanská akademie, 1981, s. 41.

mysterium tremendum), jež v důsledku vedla až k opouštění častého přijímání a prohloubení hranice mezi klérem a věřícími.³¹

Na reformní úsilí papežů Lva Velikého (440 – 461) a Gelasia I. (492 – 496) navázal jejich nástupce svatý Řehoř Veliký (590 – 604), za jehož pontifikátu vznikl roční sakramentář pro papežskou stacionární bohoslužbu (Sacramentarium Gregorianum), který ovlivnil podobu mše svaté až do dnešních dnů.³² Sakramentáře, jakožto soupisy modlitebních textů užívaných při bohoslužbách, nám podávají cenné svědectví o verbální stránce svátostných úkonů, neobsahují ale informace o způsobu konání obřadů (tzv. rubriky) důležité pro posouzení účasti laiků při svátostných obřadech. S jeho jménem je spojena i tradice liturgického sborového zpěvu, který se rozšířil po celé Evropě.

Ve sledovaném období nenacházíme texty, které se přímo vyjadřují o dětech a jejich úloze při eucharistickém shromáždění. Z dobových souvislostí a vývoje liturgických forem můžeme usuzovat, že dětem byl společně s „prostými“ věřícími postupně vyhrazen prostor v chrámové lodi, zatímco klérus se stal privilegovaným aktérem bohoslužebných úkonů (výjimkou mohl být zpěv duchovní hudby). Dobový pohled církevní hierarchie na děti se nám zachoval ve svědectví svatého Jeronýma (†420) v komentáři k Evangelium sv. Matouše, kde konstatuje, že dítě je příkladné bytí prosté lidských nepravostí, dané nám Bohem jako symbol pokory. Obdobně se vyjadřoval i papež Lev Veliký (†461), který dodává, že i „*Kristus má rád dětství, učitelku pokory, vzor nevinnosti, model mírnosti...*“³³

1.4. Středověk

Ve všeobecném chaosu, který nastal po rozpadu Západořímské říše, byla církev jedinou institucí, která si zachovala kontinuitu s od nich křesťanskou vírou, i když „přizpůsobenou“ jejich náboženským představám. Důležitým mezníkem v dějinách liturgie byla vláda rodu Karlovců ve Francké říši ve druhé polovině 8. století, jejíž panovníci se snažili prosadit církevní reformu vedoucí ke sjednocení roztržitých bohoslužebných zvyků. Nová liturgie vycházela z římského vzoru, který byl ale ovlivněn místními „galikánskými“ prvky. Kromě sakramentářů s texty modliteb začaly vznikat nové druhy liturgických knih zabývajících se praktickou stránkou sloužení mešních

³¹ Viz. ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2001, s. 34.

³² Viz. BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 440-442.

³³ MATĚJEK, Marek. *Dětský svět ve středověku*. 1. vydání. Ostrava: MORAVAPRESS, 2014, s. 26.

obřadů, jako jsou lekcionáře, řády³⁴ nebo misály. Návrat ke spisovné latině ve spojení se zaváděním tichých modliteb kněze mělo za následek odcizení bohoslužeb prostým věřícím, pro které se stala prakticky nesrozumitelnou.³⁵

Ve vrcholném a pozdním středověku se opět začaly ozývat hlasy požadující reformu mešních obřadů, do kterých se během předešlých staletí dostalo velké množství modliteb a úkonů poplatných místu a době vzniku. Papežové počínaje Řehořem VII. (1073 – 1085) proto začali s pomocí biskupů a nových kazatelských řádů prosazovat v církvi jednotnou „římskou“ liturgii oprostěnou od předchozích nánosů. Dle Adolfa Adama³⁶ se začali v gotické době také prosazovat individualistické a subjektivistické tendence, slavení soukromých mší a důsledné oddělování kléru a laiků. Středověký člověk ve své touze po zviditelnění posvátného, jež se projevovala zvýrazněním okázalosti bohoslužby (honosný ceremoniál, liturgické oděvy, duchovní hudba...), v úctě k Nejsvětější svátosti spojené s jejím adorováním nebo ve vztahu k ostatkům svatých, došel až tak daleko, že se z obavy ze svatokrádeže začal vyhýbat častému přijímání eucharistie,³⁷ ale na druhou stranu se hojně účastnil nesvátostranných obřadů a pobožností (procesí, křížové cesty, růženec...) či podporoval slavení zádušních nebo votivních mší, díky nimž vznikalo v kostelích velké množství vedlejších oltářů.³⁸

Do středověkého vnímání dětí a dětství se promítl ideál pozdně antického křesťanského světa, který je vykresloval jako vzor nevinnosti a čistoty. Do centra pozornosti se postupně dostal Ježíš jako vánoční novorozeně, což se navenek projevilo v rozšíření Betlémů³⁹ a uměleckých zobrazeních Madon s dítětem. Idealizovaný obraz Kristova dětství byl ale diametrálně odlišný od každodenní reality, kde dítě nebylo objektem uctívání, ale spíše předmětem výchovy a usměrňování, na druhou stranu také i lásky spojené s neustálou obavou o jeho život, která se promítala v touze rodičů o zajištění alespoň života věčného. „*I v krátkém období dětství [...] hrálo dítě významnou*

³⁴ Např. *Ordines Romani* (odpovídá dnešním rubrikám nebo ceremoniálům), sloučením sakramentářů a řádů vznikl v 10. století nový druh liturgické knihy – pontifikál.

³⁵ Viz. POLC, Jaroslav V. *Posvátná liturgie*. 1. vydání. Roma: Křesťanská akademie, 1981, s. 78.

³⁶ ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2001, s. 44-45.

³⁷ „*S častým svatým přijímáním se však ztrácí i jiný starobylý zvyk, který byl v 10. století ještě zcela běžný: kněz kladl přijímajícímu úlomek posvěcené hostie na rozevřenou dlaň se slovy: » Tělo Kristovo «, jáhen mu hned nato podal kalich a řekl: » Krev Kristova «. Přijímající odpovídal: » Amen «. Snad ve spojitosti s umenšením přijímání souvisí i upuštění od podávání pod obojí způsobou: počíná mizet kolem 12. století a počátkem 13. století se podává sv. přijímání jen pod jedinou způsobou chleba.*“

POLC, Jaroslav V. *Posvátná liturgie*. 1. vydání. Roma: Křesťanská akademie, 1981, s. 92-93.

³⁸ Viz. FOLTYNOVSKÝ, Josef. *Liturgika*. 2. vydání. Olomouc: Lidové závody tiskařské a nakladatelské, 1936, s. 157.

³⁹ Počátek tradice vánočních Betlémů se váže k roku 1223, kdy sv. František z Assisi připravil ve skalní jeskyni poblíž vesnice Greccio pro místní obyvatele živou rekonstrukci události narození Ježíše Krista.

roli v rámci církevního společenství. Vztahovaly se na ně svátostné obřady a jeho věk byl při určitých úkonech zohledňován.⁴⁰

Jednotlivé životní etapy, jejichž členění vycházelo z řeckých a římských vzorů, dostalo v období středověku nový význam a symboliku, která kromě vývoje tělesné a duševní stránky zohledňovala i ukotvení člověka v dějinách spásy.⁴¹ Z pohledu výchovy se nejčastěji setkáváme s klasickou periodizací rozdělující dětství a dospívání do třech sedmiletých období: v prvních sedmi letech života bylo jejím cílem učení se dobrým způsobům, v následujících sedmi letech se kladl důraz na osvojení praktických znalostí a dovedností nutných pro život ve spojení se zvýšenou pozorností zaměřenou na potlačování „nezdravých sklonů“, poslední sedmileté období pak bylo ve znamení získávání a upevňování morálních kvalit a zodpovědnosti.⁴²

V souvislosti s periodizací životních etap se musíme zmínit i o rozdělení středověké společnosti podle poslání na ty, kdo se modlí (oratores), pracují (laboratores) a bojují (milites). Kanonické právo od 12. století reflektovalo faktické rozdělení křesťanů na kleriky a laiky, zároveň přesně definovalo jejich práva a povinnosti.⁴³ V případě, kdy bylo dítě předurčené pro církevní kariéru, promítla se tato skutečnost již ve výchově a vzdělávání, které bylo buď přímo svěřeno duchovním osobám (např. řádovým společenstvím), nebo sledovalo svůj cíl prostřednictvím postupně navazujících služeb při bohoslužbách spojených s biskupským vkládáním rukou a požehnáním nebo nižšími svěceními směřujícími až k přijetí úplné svátosti kněžství.

V náboženské a právní oblasti bylo mezníkem v životě každého věřícího dosažení sedmi let věku, které uschopňovalo k přijetí svátosti biřmování, zasvěcení se Bohu v úkonu tonsury,⁴⁴ přijímání nižších svěcení (ostiář, lektor a exorcista) či slavení svatebních obřadů,⁴⁵ nicméně věkem „způsobilosti“ pro trvalé závazky bylo až dosažení hranice čtrnácti let, umožňující konat právní úkony, uzavírat platné manželství, skládat

⁴⁰ DOLEŽALOVÁ, Eva. Dítě a církev ve středověku. *Mediaevalia Historica Bohemica* 19/1, 2016, s. 76-77.

⁴¹ Periodizací životních období ve středověku se zabývá například Agostino Paravicini Bagliani v publikaci: LE GOFF, Jacques, SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 911-920.

⁴² Viz. BLECHOVÁ, Lenka. Středověké názory na výchovu chlapců. In *Děti a dětství: Od středověku na práh osvícenství*. 1. vydání. Praha: NLN, 2019, s. 30-35.

⁴³ Viz. LE GOFF, Jacques, SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 295.

⁴⁴ Ostříhání vlasů (častěji vyholení kolečka na temeni hlavy) u budoucích mnichů a kleriků jako znak jejich zasvěcení se službě Bohu při přijetí mezi kandidáty svěcení nebo řeholního života.

⁴⁵ Platnost „dětských svateb“ byla odložena až do jejího naplnění, které se předpokládalo ve 14 letech (12 letech u dívek).

řeholní sliby nebo přijmout poslední z nižších svěcení na akolytu (vyšší svěcení byla přípustná až od dvaceti pěti let).⁴⁶

Počátky ministrantské služby u oltáře jsou spojené se zaváděním tzv. soukromých mší, které se poprvé objevily ve větší míře v prostředí franckých klášterů,⁴⁷ kde postupně rostl počet řádových kněží a zároveň ve spojení s úctou k relikviím svatých a počtu mešních intencí i počet oltářů, na kterých se každý den sloužily mše svaté.⁴⁸ Původní zvyk společného sloužení bohoslužeb u diecézního kléru, při kterých si jednotliví klerici rozdělili i liturgické služby, náležící v prvotní církvi laikům, byl záhy odsunut do pozadí slavením velkého množství privátních mší ve farních kostelích, o které se staral početný sbor oltářníků. Při aplikaci kvantitativního přístupu k liturgickým úkonům se brzy projevil nedostatek profesionálních pomocníků při liturgii – nižší svěcení se navíc stávalo jen formálním předstupněm ke svěcením vyšším, čímž přestalo plnit svou funkci v rámci církve i liturgie. Jelikož nebylo možné dle církevního práva sloužit bohoslužbu zcela bez účasti lidu, musela být vždy přítomna alespoň jedna další osoba, aby odpovídala knězi na dialogické modlitby a pomáhala u oltáře se základními úkony, které si nemohl celebrant zajistit sám. Kněz byl i tak nucen předčítat všechna čtení, zpívat žalmy nebo chórové zpěvy, k čemuž mu pomáhal nový druh liturgické knihy – misál. Ke službě ministrantů pak byli vybíráni mladí chlapci od 7 let věku (v klášterech obláti), kteří se svou nevinností a čistotou měli nejvíce podobat klerikům,

Obr. 1 Ministranti, pohřební liturgie (1475)

teré v těchto úkonech nahrazovali. Z vnitřních směrnic klášterů vrcholného středověku se nám dochovalo několik textů popisujících úlohu laické asistence při bohoslužbách –

⁴⁶ Viz. DOLEŽALOVÁ, Eva. Dítě a církev ve středověku. *Mediaevalia Historica Bohemica* 19/1, 2016, s. 75-77.

⁴⁷ Foltynovský se zmiňuje o prvních soukromých mších slavených výjimečně ve všední dny již ve 4. a 5. století.

Viz. FOLTÝNOVSKÝ, Josef. *Liturgika*. 2. vydání. Olomouc: Lidové závody tiskařské a nakladatelské, 1936, s. 157.

⁴⁸ Viz. BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 304-305.

zmíněny jsou výslovně služby spojené s četbou epištoly a odpověďmi při modlitbách, přípravou oltáře, nošením svící nebo liturgických knih a zvoněním při pozdvihování.⁴⁹

1.5. Novověk

Během středověku se objevilo velké množství problémů, na jejichž řešení začalo postupně poukazovat vzrůstající hnutí reformátorů z okruhu duchovních i laiků, často spojených s okruhem nově vznikajících univerzit nebo panovnických dvorů.⁵⁰ Pozornost humanistických myslitelů se obracela ke studiu antických pramenů včetně Písma svatého, které se nově začalo překládat do národních jazyků a s pomocí knihtisku došlo k jejímu masovému rozšíření mezi vzdělané obyvatelstvo, jež si zároveň začalo uvědomovat rozdíl

Obr. 2 Biskupská intronizace, asistence z řad nižších duchovních (1490)

⁴⁹ Viz. *Ministranti* [online]. Poslední revize 3. 3. 2011, [citováno 2020-02-10]. <<https://www.augustiniani.cz/farnost/ministranti>>.

⁵⁰ Zajímavým příkladem je úspěšné reformní hnutí krále ve Španělsku v 15. a 16. století. Viz. SCHATZ, Klaus. *Všeobecné koncily: ohniska církevních dějin*. 2. vydání. Brno: CDK, 2014., s. 162.

mezi zvěstí evangelia a každodenní praxí církve (nevzdělanost a všeobecný morální úpadek kléru v čele s renesančními papeži provázený nepotismem, simonií, mnohoobročnictvím a značně zesvětštělou fiskální politikou, jejímž symbolem se stalo vydávání odpustků).⁵¹ Bolavým místem, bránícím reformním snahám uvnitř církve, byla i vzpomínka na konciliarismus 14. a 15. století a s ním spojená neochota papeže řešit problematické otázky na všeobecném koncilu.

V období humanismu lze v kontrastu s úpadkem duchovenstva sledovat i přes překážky v podobě klerikalizované latinské bohoslužby vzrůstající zbožnost laiků, jak o tom svědčí popularita hnutí *Devotio moderna* v západní Evropě nebo touha věřících po přijímání z kalicha v prostředí české reformace. „*Prosazuje se christocentrická zbožnost spojená s rozjímáním Kristova lidství a utrpení, která směřuje vědomě k tomu, aby se věřící osvobodil od všech forem pověřených praktik a dožíval k ryzi víře projevované účinnou láskou.*“⁵² Klaus Schatz se domnívá, že touha po reformě nebyla primárně důsledkem všeobecného úpadku církve (úpadkové jevy byly přítomné po celé období středověku), ale naopak je důkazem náboženské vitality společnosti na prahu novověku.⁵³

S nástupem reformace vyvstala otázka svátostného charakteru slavení eucharistie, kterou někteří reformátoři zpochybňovali, což vedlo ve svém důsledku v nekatolickém prostředí až k přeměně bohoslužby na „nedělní školu“ Písma svatého, při které již nebylo potřeba svěcených kněží konajících eucharistickou obětí. Společně se zpochybněním podstaty mše svaté byly odloženy i všechny pobožnosti a obřady spojené s životem církve pozdního středověku.⁵⁴

Římská kurie si dlouhou dobu nepřipouštěla možné dopady reformace na církve, a i přes naléhání císaře Karla V. se bránila myšlence všeobecného koncilu, který by řešil po staletí nahromaděné reformní i věroučné otázky. Svolán byl nakonec až papežem Pavlem III. do severoitalského Tridentu, kde posléze za přítomnosti papežských legátů s většími přestávkami rokoval v letech 1545 až 1563. Církevní otcové se moudře rozhodli pozitivně definovat učení církve, aniž by došlo k odsouzení konkrétních reformátorů, avšak smíření znesvářených stran, jak si to přál zejména císař, již nebylo možné. Jedním ze sporných bodů zůstala bohoslužba, chápána koncilem jako zpřítomnění Kristovy oběti

⁵¹ Viz. PETRÁČEK, Tomáš. *Západ a jeho víra: 9,5 tezí k dopadu Lutherovy reformace*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2017, s. 28-29.

⁵² Tamtéž s. 27.

⁵³ Viz. SCHATZ, Klaus. *Všeobecné koncily: ohniska církevních dějin*. 2. vydání. Brno: CDK, 2014, s. 162.

⁵⁴ Viz. POLC, Jaroslav V. *Posvátná liturgie*. 1. vydání. Roma: Křesťanská akademie, 1981, s. 103.

na kříži.⁵⁵ Prostředkem sjednocení „katolické“ církve se měla stát nová jednotná latinská liturgie (tzv. tridentská), vycházející se soudobé liturgie římské očištěné od negativních nánosů předchozích staletí.⁵⁶ Pro potřebu prosazování reformy byly kurií postupně vydány obecně závazné knihy: Římský katechismus (1566), Římský breviář (1568), Římský misál (1570), Římský pontifikál (1596), Biskupský ceremoniál (1600) a Římský rituál (1614). Pozornost byla po koncilu upřena i na výchovu a vzdělávání kněží, kteří se měli stát horlivými prosazovateli katolické nauky a reformované liturgie, jež se v téměř nezměněné podobě udržela téměř až do II. vatikánského koncilu.

Postavení dětí v raně novověké společnosti úzce souviselo s konfesní příslušností, která se stala určujícím prvkem v životě každého jednotlivce nehledě na jeho společenskou příslušnost. Všechny církve si dobře uvědomovaly důležitost výchovy a vzdělávání úzce propojené s péčí o duchovní záležitosti, proto vynakládaly velké úsilí na formování budoucích generací,⁵⁷ leč negativním důsledkem tohoto procesu bylo prohlubování nesmiřitelných rozporů mezi katolickou církví a nově vzniklými církvemi „nekatolickými“.

Uvedením člověka do křesťanského společenství zůstával i nadále křest, dle Tridentského koncilu vnímaný jako svátost, a udílený v naprosté většině případů během prvního měsíce života. Na rané dětství prožité v rodinném kruhu navazovalo přibližně od šesti až sedmi let období náboženského vzdělávání a katecheze uskutečňované prostřednictvím církevních institucí nebo alespoň pod dohledem místního duchovního správce.⁵⁸ Ve stejném čase bylo dětem umožněno i zahájení svátostného života (svátost smíření a eucharistie) jako trvalé součásti duchovní identity římskokatolické církve.⁵⁹ Snahou farních či řádových společenství bylo také zapojování dětí do liturgických obřadů a slavností – při kostelích a církevních školách vznikaly hojně podporované chlapecké chorální chrámové sbory a „uvědomělí“ chlapci byli vybírání

⁵⁵ Viz. SCHATZ, Klaus. *Všeobecné koncily: ohniska církevních dějin*. 2. vydání. Brno: CDK, 2014, s. 195-198.

⁵⁶ „Liturgické zmatky a neuspořádanost z konce středověku nahrazuje liturgie jasná a spořádaná, jazykově i obsahově na výši, vypracovaná do nejmenších podrobností tak, aby v budoucnu do ní nemohl vzniknout osobní individualismus.“

POLC, Jaroslav V. *Posvátná liturgie*. 1. vydání. Roma: Křesťanská akademie, 1981, s. 103.

⁵⁷ Viz. ČORNEJ, Petr, BARTLOVÁ, Milena. *Velké dějiny země Koruny české VI*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2007, s. 303.

⁵⁸ Církev v poreformačním období postupně ztrácela své výlučné postavení v oblasti školství, na jehož řízení i hmotném zajištění se stále více podílela světská moc (zjm. města a panovník).

⁵⁹ Dle rozhodnutí Tridentského koncilu je přijímání eucharistie možné až od okamžiku, kdy jsou děti schopné používat rozumu.

Viz. HRDINA, Ignác Antonín. *Dokumenty Tridentského koncilu*. 1. vydání. Praha: Kristal OP, 2015, s. 153-154.

pro ministrantskou službu, která mnohdy byla prvním krokem na cestě k posvěcenému životu. Ministranti se od duchovních správců museli naučit přesně orientovat ve struktuře bohoslužby, aby byli schopni kromě obvyklých liturgických služeb (kadidlo, svíce, knihy, mytí rukou apod.) pronášet v latině i odpovědi lidu dle mešního kánonu.⁶⁰

Vrcholem duchovního života se pro většinu laiků stalo přijetí svátosti biřmování, která se na rozdíl od praxe východních křesťanů postupně odsouvala až na konec dětství a měla se tak stát posilou dospělého křesťana v boji o záchranu své duše. Vzhledem k velikosti diecézí a vytiženosti jejich ordinářů se nicméně často stávalo, že nebylo možné biřmování udělit všem věřícím diecéze, a to ani v dospělém věku. Prodlužování období

Obr. 3 Kněžské svěcení (I. polovina 17. stol.)

edukačního procesu spojené s požadavkem na náboženskou uvědomělost se promítlo i do praktického života, kdy již na rozdíl od středověké praxe nebylo přípustné přijímat nižší svěcení nebo jiné celoživotní závazky (např. manželství) před dovršením čtrnáctého roku.⁶¹ V dekretu Tridentského koncilu o řeholnicích a mniškách (1563) je předepsáno: „v jakékoli řeholi jak mužské, tak ženské at' se neskládají sliby před dovršeným šestnáctým rokem věku; také nesmí být ke slibům připuštěn nikdo, kdo po oblačce nežil ve zkušební době alespoň

jeden rok.“⁶² Kandidáti kněžského svěcení museli nejprve projít nižšími stupni (ostiář, lektor, exorcista, akolyta), jimž předcházely postřížiny jako akt duchovního zasvěcení, zároveň byli povinni předložit dobrozdání o svém věku, bezúhonnosti, původu a nutném vzdělání (znalost latinského jazyka), přičemž jejich kvality měly být přezkoumány biskupem před samotným svěcením, které mohlo být uděleno až po dovršení dvacátého druhého roku života u podjáhnů, o rok více u jáhnů a ve dvaceti pěti letech v případě

⁶⁰ Viz. VALENTOVÁ-BOBKOVÁ, Kateřina. Novověk. In *Děti a dětství: Od středověku na práh osvícenství*. 1. vydání. Praha: NLN, 2019, s. 390-392.

⁶¹ Viz. tamtéž s. 380.

⁶² HRDINA, Ignác Antonín. *Dokumenty Tridentského koncilu*. 1. vydání. Praha: Kristal OP, 2015, s. 254.

kněžské ordinace.⁶³ O teologické vzdělání a formaci budoucích duchovních se měly starat nově vznikající diecézní semináře.⁶⁴

V českém prostředí se po ukončení třicetileté války vlivem rekatolizačního úsilí církve i panovníka vytvořilo specifické náboženské klima, označované jako barokní zbožnost, která byla charakteristická svou citovostí, subjektivismem a duchovností (častá účast na pobožnostech, poutích a průvodech, úcta ke svatým a Panně Marii, zakládání duchovních bratrstev...⁶⁵ Velká pozornost byla upřena k vnějším vyjádřením víry od architektury přes umění až po pompézní slavení liturgických obřadů v čele s kleriky s asistencí oděných ve skvostných liturgických rouchách a doprovázených kvalitním hudebním doprovodem. Mimořádná péče byla v rámci rekatolizace věnována na všech stupních škol výchově dětí a mládeže v přísně katolickém duchu (konfesionalizace vzdělání), s ní souviselo i časté zapojení chlapců do slavení všudypřítomných církevních obřadů, rigidně prováděných dle jednotné tridentské liturgie.

Obr. 4 Jáhen, podjáhen a ministrant (17. století)

V období osvícenství se ve vztahu k liturgii projevoval pragmatický přístup, vyznačující se navenek sklonem k jednoduchosti působící především na rozum, s důrazem na pastorační význam bohoslužebných obřadů, u nichž byl zároveň akcentován jejich společenský charakter.⁶⁶ Následující období katolické restaurace (19. století), provázené snahou římské kurie o centralizaci latinské církve v protikladu k vzrůstajícím mocenským ambicím světské moci vůči církvi, se snaží navazovat na období vrcholného

⁶³ Viz. HRDINA, Ignác Antonín. *Dokumenty Tridentského koncilu*. 1. vydání. Praha: Kristal OP, 2015, s. 190-194.

⁶⁴ „Aby pak byli s větším užítkem vzděláváni v církevní kázni, ať stále nosí postřížiny a duchovní oděv a ať se vzdělávají v gramatice, zpěvu, počítání církevního času a v jiných potřebných znalostech. Dále, ať se učí svatému Písmu, církevním knihám, kázáním svatých a předpisům o udílení svátostí, zejména tomu, co se bude zdát hodným pro zpovídání, a předpisům o ritech a ceremoniích.“

HRDINA, Ignác Antonín. *Dokumenty Tridentského koncilu*. 1. vydání. Praha: Kristal OP, 2015, s. 197-198.

⁶⁵ Viz. ČORNEJOVÁ, Ivana, et al. *Velké dějiny zemí Koruny české VIII*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2008, s. 301-312.

⁶⁶ Viz. ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2001, s. 52.

středověku, což se odráží v historizujících tendencích v liturgii, teologii či architektuře. Těžiště působení církve se přesouvá do vesnického prostředí, kde se naplno rozvíjí specifické prvky lidové zbožnosti, jejíž pozůstatky lze ve spiritualitě věřících vysledovat až do dnešních dnů.

1.6. Liturgické hnutí

Ve druhé polovině 19. století se v prostředí klášterů zrodila snaha po obnově liturgie jako vrcholného vyjádření života církve.⁶⁷ Pozornost byla věnována studiu dějin a pramenů, dále gregoriánskému chorálu a v neposlední řadě i překladům (komentářům) bohoslužebných knih do národních jazyků určeným prostým věřícím, u nichž po zkušenostech se strohou „osvíceneckou“ liturgií v duchu státu poslušných církví sílila touha po rozvoji náboženského života i lepšího pochopení a prožívání společného liturgického slavení.⁶⁸ Velkým přínosem duchovní obnovy bylo podpoření častého přijímání eucharistie u laiků včetně dětí ze strany papeže Pia X., který zároveň v mottu proprio *Tra le sollecitudini* (1903) o církevním zpěvu a hudbě vyzval laiky k činné účasti na bohoslužbách prostřednictvím zpěvu gregoriánského chorálu.⁶⁹ U zrodu klasického liturgického hnutí stál benediktin Lambert Beaudin, který roku 1909 na Katolickém dni v Mecheln vyzval k liturgické obnově církve zaměřené na laiky (lepší pochopení významu liturgie a aktivní účast všech věřících při jejím slavení), aby se liturgie znovu stala „pravou modlitbou církve, svazkem jednoty mezi knězem a lidem a velkým nástrojem zvěstování církve“.⁷⁰

Po první světové válce se zejména „mezi mládeží“ setkáváme s prvními pokusy o celebrování bohoslužby tváří k lidu, zapojení věřících do latinských dialogů při mši či přímo snahou o pronášení liturgických modliteb a textů v národních jazycích, avšak tyto novinky narážely na odpor části kléru, který se obával znesvěcení nejsvětějšího tajemství eucharistie či povrchnosti prostých věřících. V českém prostředí, kde byla duchovní hudba v národním jazyce kontinuálně přítomná již od středověku, je liturgické hnutí spojené zejména s osvětovou činností (liturgické týdny, překlady liturgických knih,

⁶⁷ Centrem studia liturgie se stalo benediktinské opatství v Solesmes (Francie) v čele s opatem Prosperem Guérangerem, na nějž navázalo opatství Beuron (Německo), Maredsous (Belgie), Maria Laach (Německo) nebo Mont-César u Lovaně (Belgie).

⁶⁸ Významu liturgie pro duchovní život věřících i celé církve se věnovala Tübingenská škola.

⁶⁹ Viz. PIUS X. *Motu proprio Pia X. o posvátné hudbě z 22. listopadu 1903*. In: ČALA, Antonín. *Duchovní hudba*. 1. vydání. Olomouc: Krystal, 1946, s. 208-215.

⁷⁰ ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2001, s. 55.

Obr. 5 Papežská liturgie s plnou asistencí v Bazilice sv. Petra ve Vatikánu (1904)

monografie, kalendáře, periodika...) a snahou o zavedení češtiny jako liturgického jazyka, což se částečně podařilo prosadit již v roce 1920, kdy bylo ze strany Římské kongregace obřadů povoleno její užívání při některých obřadech.⁷¹

Po skončení druhé světové války se Pius XII. v encyklice *Mediator Dei* (1947) vyjádřil k dosavadnímu vývoji liturgického hnutí i aktivní účasti laiků na eucharistické oběti v rámci tridentské liturgie, přičemž hlavní pole působnosti věřících viděl v odpovědích na slova kněze a v liturgickém zpěvu.⁷² V následujícím roce vznikla Komise pro liturgickou reformu, která během následujících čtrnácti let připravila změnu obřadů velikonoční vigilie (1951), posléze i celého Svatého týdne (1955), přepracovaný breviář (1961) a misál (1962).⁷³ Všeobecné očekávání liturgické reformy, vedoucí k jejímu zjednodušení a přizpůsobení pastoračním i misijním potřebám doby, bylo vyslyšeno papežem Janem XXIII., který 25. ledna 1959 veřejně ohlásil svolání všeobecného koncilu v duchu „aggiornamenta“.⁷⁴

⁷¹ Například při křtu, svatbě, pohřbu, průvodech nebo při čtení epistol a evangelia při zpívané mši. Viz. ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2001, s. 60.

⁷² Viz. PIUS XII. *Encyklika MEDIATOR DEI o posvátné liturgii*. 1. vydání. Brno: Sušilova literární jednota bohoslovců, 1948, s. 35.

⁷³ Nový breviář i misál, připravené k vydání již v době konání II. vatikánského koncilu, byly v očích koncilních otců vnímány jako zásah do jejich kompetencí a proto byla reforma obou knih znovu projednána koncilem a zapracována do konstituce *Sacrosanctum concilium*.

⁷⁴ Označuje proces přibližování církve současnému světu.

V průběhu 19. století došlo k výrazným společenským, politickým a hospodářským změnám, které se promítly do světa dětí a mládeže, jenž se ocitl oproti předchozím generacím pod bedlivým dohledem státu a církve, usilující o „správnou“ výchovu a vzdělávání. V náboženské oblasti se začínáme setkávat s počínající vlnou ateismu, i když zatím mnohdy skrývanou za formálním dodržováním církevních povinností, která se naplno projeví po zažitých hrůzách obou světových válek. I přes vzrůstající sekularizaci společnosti byl ve druhé polovině 19. století vlivem demografické revoluce v Evropě po dlouhé době opět dostatek zájemců o zasvěcený život, pozoruhodný byl zejména rozvoj ženských řádů a kongregací působících v oblasti vzdělávání a v charitativní službě.⁷⁵ Se vzrůstající vzdělaností obyvatelstva se posouvala i hranice rozhodování o vstupu do semináře (noviciátu) do období adolescence (po dokončení středoškolského vzdělání).

Všeobecně prováděný křest novorozence podle tridentského ritu spojený s matričním záznamem předznamenal další život dětí. Výuka náboženství spojená se společnými modlitbami či účastí na bohoslužbách a provázející děti jako součást povinné školní docházky od útlého věku, byla v očích panovníků chápána jako základ mravní výchovy loajálního občana státu a takto k ní bylo i přistupováno; dozor nad školami byl proto definitivně převeden z rukou církve pod přímou státní kontrolu.⁷⁶ Slavnostním okamžikem pro rodiče i jejich potomky

Obr. 6 Ministrant (přelom 19. a 20. století)

⁷⁵ Viz. PETRÁČEK, Tomáš. *Sekularizace a katolicismus v českých zemích: specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa*. 1. vydání. Ostrava: Moravapress, 2019, s. 34, 49-55.

⁷⁶ V Habsburské monarchii se tak stalo na základě školského zákona z roku 1869.

Viz. LENDEROVÁ, Milena, RÝDL, Karel. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2006, s. 177-197.

se stalo první svaté přijímání, k němuž bylo dítě připuštěno až po svátosti pokání a předcházející duchovní přípravě, čímž došlo k jejímu posunu na práh puberty; na tuto neblahou skutečnost reagoval papež Pius X. vydáním dekretu *Quam singulari* (1910), který opět umožnil přijímání eucharistie dětem mladšího věku.⁷⁷ Následná svátost biřmování, chápána stále jako nutná posila zralého křesťana v boji se zlem, byla podmíněna znalostí pravd víry a učení církve (katechismus); k jejímu udílení se v duchu rakouského katolicismu přistupovalo s byrokratickým přístupem ze strany diecézní kurie.

S rostoucí vzdělaností a touhou po obnovení duchovního života ve druhé polovině 19. století vznikla řada publikací s liturgickou tematikou, která byla věnována dětem nebo byla přímo určena pro náboženské vzdělávání ve školách.⁷⁸ Kromě pojednání o modlitbě, duchovních písních či svátostech je v nich popsán i průběh mše svaté a mnohdy obsahuje i kapitolu věnovanou přímé službě u oltáře.⁷⁹ Od počátku 20. století mezi bohoslužebnou literaturou nalezneme i speciální příručky určené přímo ministrantům, které popisují průběh mše, jednotlivé úkony, gesta a zejména latinské odpovědi lidu doprovázené pro jejich pochopení překladem do rodného jazyka.⁸⁰

Po první světové válce byla v Československu katolická církev dlouho vnímána v negativním duchu pro své spojení s habsburskou monarchií, což se projevilo ze strany politické moci v cíleném potlačování jejího vlivu a podpoře vzniku reformní Církve československé, avšak ta se i přes velké ambice nikdy nestala dominantní konfesí.⁸¹ Římská církev si udržela významné postavení zejména na venkově, městské prostředí s velkým podílem dělnické vrstvy se nadále sekularizovalo, přičemž církev na postupnou proměnu světa a společnosti nedokázala dostatečně rychle reagovat.⁸²

⁷⁷ „Věk rozumu pro zpověď i pro svaté přijímání je ten, kdy dítě začne rozumu užívat, více měně v sedmi letech.“

Dekret „*Quam singulari*“ Pia V. z 8. 8. 1910, In: PIUS X. *Dekret Quam singulari: o věku, jehož se u dětí požaduje k prvnímu sv. přijímání*. 2. vydání. Brno: Československé akciové tiskárny v Praze, s. 14.

⁷⁸ Například: ŠPACHTA, Alois. *Stručná katolická liturgika*. 3. vydání. Praha: Urbánek, 1879, 64 s.

FRENCL, Ant. Innocenc. *Liturgika, čili: Vysvětlení služeb Božích a obřadů svaté katolické církve*. 1. vydání. Praha: Bellmann, 1857, 173 s.

⁷⁹ Viz. SVOBODA, J. František. *Ježíš přítel dětí: Modlitby a zpěvy pro mládež též i dospělé*. 2. vydání. Praha, 1854, s. 226-239.

⁸⁰ Například: *Ministranci pro mládež*. Praha: Vaněk a Votava, (1911), 16 s.

KLEMENT, P. Method. *Liturgická příručka pro ministranty*. 1. vydání. Praha: Legio angelica, 1934, 127 s.

⁸¹ V roce 1921 se k Církvi československé hlásilo asi 500 tisíc osob, bez náboženského vyznání bylo ve stejné době kolem 700 tisíc osob.

Viz. KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938): Díl první Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. 1. vydání. Praha: Libri, 2000, s. 318.

⁸² Příkladem může být dělnická otázka, kde i přes snahu papeže Lva XIII v sociální oblasti (encyklika *Rerum novarum* z 15. května 1891) římská kurie nebyla schopná nabídnout nejhudším vrstvám společnosti alternativu k rozmáhajícím se socialistickým a komunistickým hnutím.

Propast mezi vnitřním životem církve a společností se prohlubovala, znatelný byl i pokles zájmu mladých lidí o duchovní povolání a službu, na což v meziválečném období reagovalo hnutí Legio angelika spojené s osobností pátera Methoda Klementa a jeho spolupracovníků, kteří se s úspěchem snažili soustavnou prací s ministranty vzbudit jejich touhu po aktivním životě z víry.⁸³ Ze vzpomínek pamětníků⁸⁴ i časopisu Legio angelika se zároveň dozvídáme o skutečnosti, že za službu u oltáře dostávala asistence zapláceno,⁸⁵ z čehož lze vyvodit klesající zájem o nezištné vykonávání této liturgické služby v předcházejícím století a současně i snahu

Obr. 7 Časopis pro ministranty Legio angelica (1936)

kněží neporušit nově vydaný Kodex kanonického práva (1917) zakazující „*celebrovat mši sv. bez ministranta, který mu přísluhuje a odpovídá*“.⁸⁶ V encyklice *Mediator Dei* (1947) papež Pius XII. upozornil na význam aktivní účasti dětí při bohoslužbách: „*Jistě bude užitečné, aby se zbožní a dobře vychovaní hoši vybírali ze všech tříd věřícího lidu, aby nezištně a rádi, zbožně a vytrvale přísluhovali u oltáře: tento úkol měl by být ve velké vážnosti u rodičů a to i u rodičů vyššího postavení a vzdělání.*“⁸⁷

⁸³ Viz. REINSBERG, Jiří, SVOBODA, Bohumil. *Legio angelica a p. Method K. Klement OSB.* 1. vydání. Svitavy: TRINITAS, 2000, s. 149.

⁸⁴ Viz. tamtéž s. 106.

⁸⁵ obdobnou zmínku nalezneme i v příručce pro ministranty z roku 1947, která si posteskuje, že mnoho ministrantů vykonává službu pro peníze a neuvědomuje si, že nejvyšší odměnu dává samotný Bůh. Viz. ŠLECHTA, Josef. *Služba oltáře: Příručka pro ministranty: Díl I. 1.* vydání. České Budějovice: Vimr, 1947, s. 23.

⁸⁶ *Kodex kanonického práva.* 1917. Kán. 813, §1.

⁸⁷ PIUS XII. *Encyklika MEDIATOR DEI o posvátné liturgii.* 1. vydání. Brno: Sušilova literární jednota bohoslovců, 1948, s. 59.

1.7. II. vatikánský koncil a liturgická obnova

Otázka reformy liturgie byla chápána koncilními otci jako jedna z priorit a byla jí věnována náležitá pozornost již od zahájení II. vatikánského koncilu v roce 1962.⁸⁸ Výsledná Konstituce o posvátné liturgii *Sacrosanctum Concilium* (1963) si vytyčila za cíl úpravu liturgických obřadů, které se měly nově vyznačovat vznešenou jednoduchostí, stručností (bez opakování úkonů a modliteb, jak tomu bylo u tridentské liturgie) a srozumitelností pro věřící lid.⁸⁹ I když hlavním liturgickým jazykem zůstala nadále latina, bylo zároveň povoleno užívání národních jazyků zejména v bohoslužbě slova (četba Písma svatého byla zakomponována do všech liturgických obřadů), při udílení svátostí nebo v duchovní hudbě; se souhlasem Apoštolského stolce se též otevřela možnost přizpůsobení slavení liturgie místním poměrům, a to včetně užití národního jazyka ve všech obřadech.⁹⁰ Duchovní pastýři si současně měli uvědomit, že v rámci aktivní účasti „je důležité získat lid pro recitování aklamací a odpovědí a pro zpěv žalmů, antifon a písní; jde i o správné chování, gesta a držení těla. Ve vhodných chvílích se má také zachovávat posvátné mlčení.“⁹¹

Formace, vzdělávání a získání kněží pro myšlenky obnovy církve se stalo nutným předpokladem pro úspěšné provedení změn; stejně jako po Tridentském koncilu mělo být i nyní hlavním posláním kléru připravit věřící lid na změnu formou soustavné liturgické formace v jednotlivých diecézích a farnostech. Hlavní důraz liturgické obnovy byl kladen na zachování teologické podstaty liturgie se zdůrazněním jejího propojení s Písmem, obojí uskutečňované ve formě přístupné modernímu člověku, který chce rozumět jednotlivým úkonům a zároveň usiluje o společné aktivní prožívání liturgických obřadů. Z mešního řádu byly vypuštěny opakující se části, nadbytečná gesta a soukromé modlitby kněze, zároveň došlo k obnovení některých starokřesťanských prvků liturgie (přímluvy věřících) nebo tradice společného zpěvu. Integrovanou součástí slavení mše se stala bohoslužba slova s nově uspořádaným cyklem čtení a homilií, pro slavení eucharistie pak bylo možné využívat nové eucharistické modlitby⁹² a zvýšil se i počet prefací.

⁸⁸ II. vatikánský koncil zasedal v letech 1962 – 1965.

⁸⁹ Viz. *Sacrosanctum Concilium* čl. 34 In: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. 1. vydání. Praha: Zvon, 1995.

⁹⁰ Viz. tamtéž čl. 36 a 40, s. 144-145.

⁹¹ Tamtéž čl. 30, s. 143.

⁹² Tzv. Hipolytova eucharistická modlitba z 3. století a dvě nově vytvořené eucharistické modlitby sestavené ze starokřesťanských modliteb.

Obr. 8 Presbytář Katedrály sv. Ducha v Hradci Králové

Ke změnám došlo i v kostelích, kde se zřizovaly nové oltáře (obětní stoly) umožňující sloužit čelem k lidem, ambony nahrazující kazatelny a zároveň se rušily mřížky oddělující presbytář od prostoru pro laiky, v inventářích kostelů přibyla i nová liturgická roucha.

Počáteční fáze liturgické obnovy provázená živelností a improvizacemi byla ukončena vydáním nových závazných liturgických knih, a to zejména Mešního lekcionáře (1969) a Římského misálu (1970), jenž se stal zároveň základem pro misály jednotlivých místních církví (Český misál 1983), ve kterých již zcela převládl národní jazyk ve všech částech mešních obřadů včetně kánonu. Nová bohoslužba byla ze strany prostých věřících i duchovních pastýřů přijata velmi dobře, což bylo patrné i na reformním naladění některých kněží, kteří v „duchu obnovy“ nejen budovali obětní stoly, ale i odstraňovali z kostelů historicky cenné vybavení, které se jim zdálo být nyní nepotřebné. Menší část věřících (progresisté) považovala přijaté změny za zcela nedostatečné a žádala důslednější reformu; na opačné straně myšlenkového spektra se potom ocitli tradicionalisté a z nich zejména skupina „nesmiřitelných“ odpůrců liturgické reformy II. vatikánského koncilu v čele s Msgr. Marcelem Lefébrem, který založil Kněžské bratrstvo Pia X. působící nadále v duchu tridentské tradice.⁹³

V prostředí komunistického Československa, kde byla církev soustavně pronásledovaná již od konce čtyřicátých let, nebylo snadné prosazovat závěry II. vatikánského koncilu. Liturgické reformy s důrazem na jejich vnitřní obsah podporoval především apoštolský administrátor pražské diecéze (od roku 1977 arcibiskup pražský a primas český) František Tomášek, který si uvědomoval jejich katechetický rozměr za situace, kdy bohoslužby byly jedním z mála povolených činností církve.⁹⁴

⁹³ V roce 1988 se Lefèbre ocitl mimo církev (exkomunikace) vysvěcením 4 biskupů proti výslovnému zákazu Svatého stolce.
Viz. FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*. 3. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 303.

⁹⁴ Viz. BALÍK, Stanislav, HANUŠ, Jiří. *Letnice dvacátého století: druhý vatikánský koncil a české země*. 1. vydání. Brno: CDK, 2012, s. 94-95.

Státní moc akceptovala v liturgické oblasti mešní obřady v českém jazyce čelem k lidu, ale k ostatním částem koncilních reforem se stavěla odmítavě a jejich realizaci znemožňovala – problém měla zejména s aktivní účastí laiků na životě církve, který byl v protikladu ke snahám komunistické strany o postupnou dechristianizaci společnosti.⁹⁵

Za pontifikátu Jana Pavla II. se věnovala velká pozornost ekumenismu a lidským právům, ale v rámci církve samotné se s výrazným přispěním nového prefekta Kongregace pro nauku víry Josepha Ratingera (pozdější papež Benedikt XVI.) postupně prosazoval kritický pohled na význam koncilu a pokoncilního období spojený s posílením centralizačních a unifikačních snah a s konzervativním přístupem k provádění koncilních reforem.⁹⁶ Benedikt XVI. navázal v tradicionalistických snahách na svého předchůdce, jenž v roce 1984 ve snaze o smíření s lefébristy dovolil kněžím se souhlasem biskupa sloužit tridentickou mší, a v roce 2007 povolil univerzálně slavení bohoslužeb dle misálu z roku 1962 jako „zvláštní formu liturgie“ bez ohledu na přání diecézního biskupa.⁹⁷ Změna v přístupu k myšlenkám II. vatikánského koncilu přišla až s nástupem papeže Františka, který se je snaží s výraznou podporou většiny laiků uskutečňovat v praktickém životě církve.

II. vatikánský koncil se přímo nezaobíral otázkou liturgické služby dětí u oltáře, ale i přesto v Konstituci o posvátné liturgii *Sacrosanctum Concilium* (1963) nalezneme několik článků, které s ní souvisí. Píše se v nich o vhodnosti aktivní účasti lidu a přítomnosti asistence při bohoslužbě,⁹⁸ dále o nutnosti dobrého liturgického vzdělání a svědomitém plnění liturgických služeb ze strany laiků⁹⁹ i o požadavku na zohlednění úkolů věřících v rubrikách liturgických knih.¹⁰⁰ Zároveň se podotýká, že „*při liturgické slavnosti každý služebník církve i každý věřící má v rámci své funkce konat jenom to, ale i všechno to, co mu přísluší z povahy věci a podle liturgických předpisů.*“¹⁰¹

⁹⁵ Dle církevních tajemníků mohl duchovní činnost vykonávat pouze kněz, mimo bohoslužby a výuku náboženství nebyla tolerována jiná setkání náboženského charakteru.

⁹⁶ Viz. PETRÁČEK, Tomáš. *Církev, tradice, reforma: Odkaz Druhého vatikánského koncilu*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2016, s. 215.

⁹⁷ Viz tamtéž s. 204–208.

⁹⁸ Viz. *Sacrosanctum Concilium* čl. 113 In: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. 1. vydání. Praha: Zvon, 1995, s. 144.

⁹⁹ „*Přisluhující, lektori, komentátoři a členové chrámového sboru vykonávají skutečnou liturgickou službu. Proto ať plní svůj úkol s upřímnou zbožností a podle řádu, jak se sluší na tak vznešenou službu a jak to od nich právem požaduje Boží lid. Je tedy třeba svědomitě je uvádět – každého způsobem jemu přiměřeným – do ducha liturgie a poučovat, aby svůj úkol mohli správně a řádně plnit.*“
Sacrosanctum Concilium čl. 29 In: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. 1. vydání. Praha: Zvon, 1995, s. 144.

¹⁰⁰ Viz. tamtéž. čl. 31, s. 143.

¹⁰¹ Tamtéž čl. 28, s. 142.

Zásadním dokumentem o liturgických službách se stal apoštolský list Pavla VI. *Ministeria quaedam* (1972), který v první části reflektuje historický vývoj i faktické zapojení laiků do služeb při oltáři a poté stanovuje změny předpisů ve vztahu ke svěcením. Z dřívějších nižších svěcení je pro obecnou

Obr. 9 Čtení evangelia, ceroferář, turiferář a navikulář

církev zachován pouze lektorát a akolytát, který v sobě nově zahrnuje úkony spojené se zrušeným podjáhenstvím. Na rozdíl od minulosti, kdy všechna nižší svěcení byla pouze předstupněm ke kněžství, mohou být nyní tyto služby udělovány biskupem i laikům¹⁰² – ztrácejí tak formu svěcení a nazývají se ustanovením ke službě. Službu lektora nebo akolyty lze podle Kodexu kanonického práva (1983) vykonávat na základě trvalého pověření, avšak jednotlivé liturgické úkony v případě jejich nepřítomnosti mohou dočasně vykonávat i ostatní laici;¹⁰³ z kanonického práva bylo zároveň vypuštěno ustanovení o nutné přítomnosti ministranta při slavení mše svaté.

Dle Římského misálu (1970) se na bohoslužbě podílí zvláštními službami i laici – výslovně jsou uvedeni leктоři předčítající z Písma svatého či pronášející přimluvy a akolyté jako pomocníci duchovních se zvláštními službami kolem oltáře (nesení kříže v průvodech, držení knih, příprava oltáře, kadidlo, podávání svatého přijímání, purifikace posvátného nádobí), dále se jedná o ministranty označované v misálu jako přísluhující laikové, kteří mají v případě nepřítomnosti výše zmíněných ustanovených služebníků vykonávat jejich služby a zároveň mají provádět zvláštní úkoly jim určené (svíce, zvonky, konvičky...)¹⁰⁴ Při mši svaté se pak předpokládá přítomnost minimálně jednoho přísluhujícího (nebo alespoň věřícího), avšak na rozdíl od Kodexu kanonického práva z roku 1917 je dovoleno knězi sloužit i soukromou mši bez účasti lidu, je-li k tomu „spravedlivý a rozumný důvod.“¹⁰⁵ Liturgickým oblečením akolytů, lektorů

¹⁰² „Služba lektora a akolyty je podle úctyhodné tradice církve vyhrazena mužům“
Pavel VI. *Ministeria quaedam*. 1972, čl. VII.

¹⁰³ Viz. *Kodex kanonického práva*. 1983. Kán. 230, §1-2.

¹⁰⁴ Viz. *Všeobecné pokyny k římskému misálu*. 2002. Čl. 98-105, 187-198.

¹⁰⁵ *Kodex kanonického práva*. 1983. Čl. 904,906. Také *Všeobecné pokyny k římskému misálu*. 2002. Čl. 254.

i přísluhujících laiků se stala „*alba nebo jiné, v jednotlivých krajích biskupskou konferencí právoplatně dovolené oděvy.*“¹⁰⁶

V instrukci Kongregace pro bohoslužbu a svátosti *Redemptionis sacramentum* (2004) je zmíněn starobylý zvyk služby chlapců a mladíků u oltáře a současně jsou vyzváni rodiče i farní společenství k jejímu udržení a podpoře (pastorační práce s ministranty) s poukazem na možná povolání k posvěcenému životu spojená s prostředím liturgické služby. Instrukce také stanovuje morální a odborné požadavky na ministranty, kteří mají „ *vynikat křesťanským životem, vírou, chováním a věrností učitelskému úřadu církve*“ a zároveň mají obdržet „*liturgickou formaci odpovídající věku, zdravotnímu stavu, způsobu života a náboženské formaci.*“¹⁰⁷

Obr. 10 Příprava obětních darů, turiferář a navikulář

Zatímco ještě podle Kodexu kanonického práva z roku 1917 mohli asistovat u oltáře výhradně muži (ženám bylo dovoleno v případě nepřítomnosti mužů pouze zpovzdálí odpovídat knězi místo ministranta),¹⁰⁸ což lze v následujícím období doložit z formulací encykliky *Mediator Dei* (1947)¹⁰⁹ nebo instrukce *De musica sacra et sacra liturgia* (1958),¹¹⁰ je v současnosti ve shodě s instrukcí *Redemptionis sacramentum* (2004) povoleno za přesně vymezených podmínek a souhlasu diecézního biskupa připustit k liturgickým službám i děvčata a ženy.¹¹¹ Obdobně je možné dle instrukce *Immensae Caritatis* (1973) ustanovit za mimořádného udělovatele svatého přijímání také ženu, která musí stejně jako muži splňovat podmínku příkladného zbožného života, dodržování morálních hodnot a zároveň nesmí být kontroverzní mezi věřícími.¹¹²

¹⁰⁶ *Všeobecné pokyny k římskému misálu.* 2002. Čl. 339.

¹⁰⁷ *Redemptionis sacramentum.* 2004. Čl. 46.

¹⁰⁸ Viz. *Kodex kanonického práva.* 1917. Kán. 813, §2.

¹⁰⁹ Viz. PIUS XII. *Encyklika MEDIATOR DEI o posvátné liturgii.* 1 vydání. Brno: Sušilova literární jednota bohoslovců, 1948, s. 59.

¹¹⁰ Viz. Sacred Congregation for Rites. *De musica sacra et sacra liturgia: Instruction on Sacred Music and Sacred Liturgy.* 1st printing. [Washington DC]: NCWC News Service, 1958. čl. 93 c.

¹¹¹ Viz. *Redemptionis sacramentum.* 2004. čl. 47.

¹¹² Viz. *Immensae caritatis.* 1973. Kap. I.

2. Služba ministranta dle Tridentského ritu

Ministrantská služba, v každé době považována za čestnou záležitost, byla svěřovaná především chlapcům s dobrou pověstí a možným předpokladem dalšího duchovního směřování: „*Tak vážně se dívá Církev na službu u oltáře. Od ministrantů vyžaduje více svatosti než od ostatních věřících, i nyní, když dovoluje, aby službu dospělých akolytů vykonávali chlapci. Chce, aby byli o svém úřadě dobře poučeni a ve své službě vycvičeni. Kněžím ukládá, aby si tyto nejmenší spolupracovníky pečlivě vybírali a pevně vedli ke svatosti.*“¹¹³ Ministrant, jenž zastupoval během dialogů celý věřící lid, si měl dobře uvědomovat odpovědnost plynoucí z posvátné služby, být upravený po stránce zevnějšku i čistoty duše (častá zpověď a svaté přijímání), znalý latinských textů i liturgie samotné a vždy připravený a ochotný pomoci panu faráři při různých liturgických obřadech.

Služba ministranta začínala po nezbytné „přípravné“ osobní modlitbě v sakristii v dostatečném předstihu před začátkem bohoslužby; v případě nepřítomnosti kostelníka bylo nutné připravit konvičky, lavabo, rozsvítit svíce nebo roztopit uhlí pro kadidlo, poté následovalo obléknutí se v liturgický šat – komži dle liturgické barvy a superpelici (rochetu). Součástí povinností byla také pomoc knězi s oblékáním bohoslužebných rouch tvořených humerálem, albou, cingulem, manipulem, štólou a kasulí.¹¹⁴ Před začátkem mše svaté si kněz připravil kalich s příslušenstvím (purifikatorium, patena, palla, velum, bursa s korporálem)¹¹⁵ a poté se již s kalichem v rukou a společně s asistencí poklonil kříži v sakristii a následující ministranty vyšel do kostela za zvuku zvonku upozorňujícího věřící na začátek liturgie.

2.1. Mše svatá katechumenů

Nekonal-li se slavnostní průvod, šel nejprve ministrant s misálem opřeným o hrud' a několik kroků za ním kněz nesoucí v levé ruce kalich. Po příchodu k oltáři, stoje po pravé ruce celebrantově, přijal od něho biret a společně projevili pokleknutím úctu svatostánku, poté přenesl biret na určené místo, zavřený misál položil na pult (polštář)

¹¹³ BLOKŠA, Jan. *Ministrant: Návod, jak má konati svoji vznešenou službu*. 6. vydání. Olomouc: Velehrad, 1948, s. 7.

¹¹⁴ Viz. PODLAHA, Antonín. *Katolická liturgika: Učebná kniha pro střední školy*. 4. vydání. Praha: Císařský královský školní knihosklad, 1910, s. 41-43.

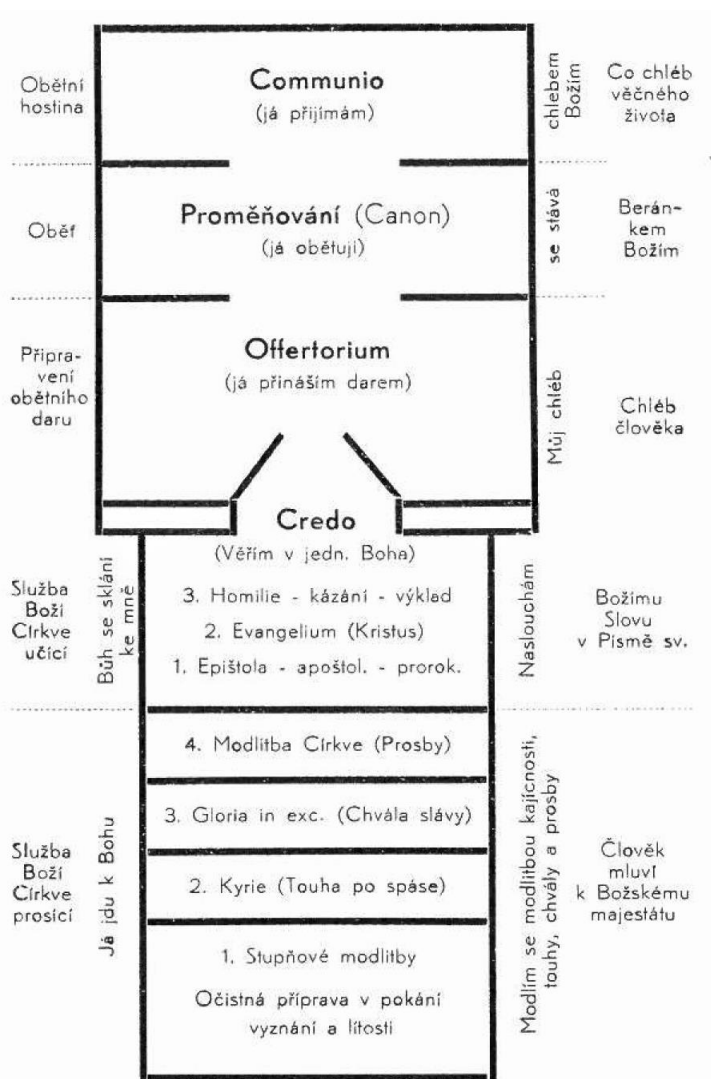
¹¹⁵ Viz. PŮRNER, Maria. *Chvalte Pána v nejsvětější oběti*. Praha: Nakladatelství Kropáč & Kucharský, 1937, s. 10-12.

na epištolní straně oltáře¹¹⁶ a přesunul se na opačnou stranu, kde si poklekl na dlažbu pod oltářními stupni a čekal na příchod kněze, který mezitím připravil kalich a misál na oltáři.

Po úkonu znamení kříže začala první část bohoslužby „stupňovými modlitbami“,¹¹⁷ které se modlil kněz zády k lidu střídavě s asistencí, jež v modlitbách zastupovala přítomné věřící; součástí této očištné a přípravné modlitby byly i úkony a gesta vyjadřující kajícnost: sklonění hlavy, úklony, bití v prsa či znamení kříže.

Na konci stupňových mod-

liteb kněz vystoupil k oltáři (ministrant si současně klekl na první schod),¹¹⁸ políbil ho a na epištolní straně se pomodlil vstupní modlitbu zvanou „introit“, vztahující se k liturgické době nebo konkrétnímu svátku, jež se skládala z antifony (krátký úryvek

Obr. 11 Struktura mše svaté

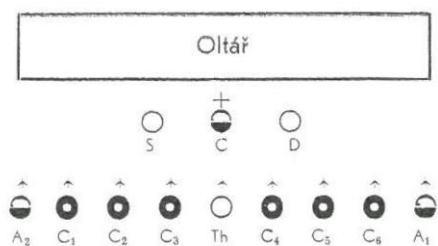
¹¹⁶ Pravá strana chrámové lodi (z pohledu od vchodu směrem k presbytáři) se označovala jako epištolní, levá strana nesla název evangelijní – rozlišení vycházelo z míst, odkud se četly jednotlivé části Písma svatého při bohoslužbě. Liturgicky jsou strany převrácené – epištolní je levá, evangelijní pravá.

¹¹⁷ Název je odvozen od místa konání modliteb – u stupňů oltáře. Samotnou modlitbu tvoří žalm 42 a obecné vyznání hříchů kněze i lidu spojené s prosbou o odpuštění.

Viz. FOLTYNOVSKÝ, Josef. *Liturgika*. 2. vydání. Olomouc: Lidové závody tiskařské a nakladatelské, 1936, s. 183.

¹¹⁸ „Tu zvedne se i ministrant a je-li zapotřebí, zvláště když je několik stupňů k oltářní mense, a kněz má dlouhou albu, nadzvedne tuto dole opatrně a doprovází kněze až k nejvyššímu stupni. Je-li stupeň jen jeden, nadzvedne albu ještě kleče. Pak se zvedne a odstoupí nalevo, a to tak, že skutečně udělá vlevo bok a důstojně poklekně na nejnižší (první) stupeň oltářní.“

KLEMENT, P. Method. *Liturgická příručka pro ministranty*. 1. vydání. Praha: Legio angelica, 1934, s. 50.

Obr. 12 Výchozí postavení na začátku bohoslužby

při slavnostních bohoslužbách mimo postní doby velká doxologie „gloria“ („Sláva na výsostech Bohu...“). Po chvalozpěvu celebrant políbil oltář, otočil se, pozdravil účastníky bohoslužby slovy „Dominus vobiscum“ („Pán s vámi“), ministrant odpověděl za shromáždění slovy „Et cum spiritu tuo“ („I s duchem tvým“) a kněz se z misálu pomodlil prosebnou modlitbu zvanou „orace“ nebo též „kolekta“.

Po oraci kněz přečetl čelem k oltáři¹²⁰ „epištolu“ z Nového zákona (v postní době ze Starého zákona) a ministrant na jejím konci poděkoval slovy „Deo gratia“ („Bohu díky“), vstal a s pokleknutím před oltářem přešel na epištolní stranu, kde vyčkal, než se kněz pomodlil nebo chrámový sbor zazpíval „graduale“ (responsoriální žalm), „aleluja“ s veršem nebo „traktus“ (truchlivý žalm bez odpovědi), případně „sekvenci“;¹²¹ poté přenesl misál na stranu evangelijní a vrátil se na své původní místo pod oltářními stupni.¹²² Před četbou evangelia kněz pronesl „Dominus vobiscum“, ministrant odpověděl „Et cum spiritu tuo“ a po počátečních slovech evangelia („Pokračování sv. Evangelia...“) se označil znamením malého kříže se slovy „Gloria tibi, Domine“ („Sláva tobě, Pane“) a odešel na epištolní stranu oltáře, kde vyčkal jeho ukončení, aby mohl pronést závěrečné „Laus tibi, Christe“ („Chvála tobě, Kriste“). Mše katechumenů byla o nedělích a významných svátcích ukončena vyznáním víry („credo“), při kterém ministrant klečel na prvním schodu a společně s celebrantem stojícím před svatostánkem vykonával stanovená gesta (úklona při slovech mystéria zjevení, znamení kříže při slovech očekávání vzkříšení).

¹¹⁹ Viz. PODLAHA, Antonín. *Katolická liturgika: Učebná kniha pro střední školy*. 4. vydání. Praha: Císařský královský školní knihosklad, 1910, s. 66-67.

¹²⁰ „Toto při čtení k lidu neobvyklé postavení čtenářovo vysvětlíme si ze středověké symboliky, podle níž podjáhén připomíná Jana Křtitele, který připravoval svým kázáním lid na Ježíše Krista, jenž znázorněn jest oltářem.“

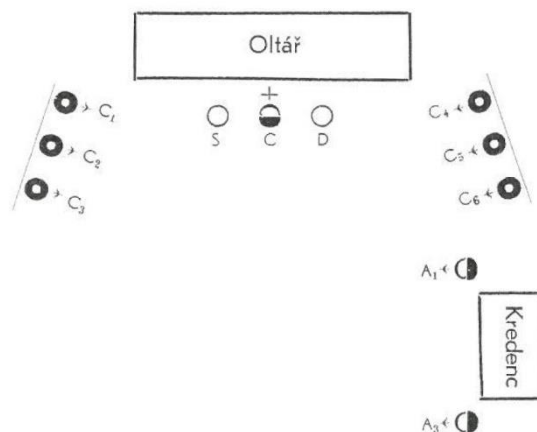
FOLTYNOVSKÝ, Josef. *Liturgika*. 2. vydání. Olomouc: Lidové závody tiskařské a nakladatelské, 1936, s. 186.

¹²¹ Slavnostní chvalozpěvy zpívané pouze o velikonocích, slavnosti seslání Ducha svatého a Božího těla, svátcích Panny Marie sedmibolestné a při zádušních mších.

¹²² Viz. ŠLECHTA, Josef. *Služba oltáře: Příručka pro ministranty: Díl I. 1.* vydání. České Budějovice: Vimr, 1947, s. 40-41.

2.2. Mše svatá věřících

Obětování („ofertorium“) jako přípravná část eucharistické bohoslužby začala obvyklým dialogem „Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo“, po němž kněz začal odkrývat kalich. Ve stejném okamžiku ministrant lehce zazvonil a než stačil celebrant obětovat chleba na pateně, přinesl k oltáři konvičky a podal je knězi, aby z nich nalil do kalichu víno s kapkou vody určené k obětování.¹²³ Po obětování

Obr. 13 Postavení při mši svaté

chleba a vína ministrant zanesl panu faráři tácek s konvičkou vody a ručníčkem k umytí rukou (lavabo), vše poté odnesl zase zpět a vrátil se k epištolní straně oltáře, kde si zbožně poklekl a počkal, než se kněz pomodlí modlitbu k nejsvětější Trojici. Na zvolání kněze „Orate fratres...“ („Modlete se, bratři, aby moje i vaše oběť příjemnou se stala...“) odpověděl ministrant slovy „Suscipiat Dominus...“ („Nechť přijme Pán oběť z rukou tvých...“) a kněz pokračoval tichou modlitbou nazývanou „sekreta“.

Úvodní slavnostní chvalozpěv („preface“) kněze s odpověďmi ministranta v jeho první části¹²⁴ vyvrcholil společným zpěvem „sanktus“ („Svatý, svatý...“), při kterém ministrant třikrát jemně zazvonil na znamení počátku nejsvětější oběti a společně s předsedajícím učinil znamení velkého kříže, po němž následoval zpěv „benediktus“ („požehnaný“).¹²⁵ Ústřední část eucharistické bohoslužby („kánon“) tvořily modlitby před proměňováním, samotná slova konsekrace spojená s pozdvihováním a modlitby po proměňování ukončené provoláním „Per omnia saecula saeculorum“ („Po všechny věky věků“) s aklamací lidu „Amen“.¹²⁶ Úloze laických služebníků při nejposvátnější části mše je věnována náležitá pozornost i v příručkách pro ministranty, které detailně popisují správný postup asistence: „Kněz pokládá obě ruce na obětní dary a žehná

¹²³ „Někde je krásným zvykem konvičky libati na místě, kde se jich kněz dotýká – u oušek i před i po podání“

KLEMENT, P. Method. *Liturgická příručka pro ministranty*. 1. vydání. Praha: Legio angelica, 1934, s. 59.

¹²⁴ K: „Pán s vámi.“ M: „I s duchem tvým.“ K: „Vzhůru srdce.“ M: „Máme k Pánu.“ K: „Díky číňme Pánu, Bohu našemu.“ M: „Hodno a spravedlivo jest.“ K: „Vpravdě hodno a spravedlivo jest...“

¹²⁵ Viz. KLEMENT, P. Method. *Liturgická příručka pro ministranty*. 1. vydání. Praha: Legio angelica, 1934, s. 62-63.

¹²⁶ Viz. FOLTYNOVSKÝ, Josef. *Liturgika*. 2. vydání. Olomouc: Lidové závody tiskařské a nakladatelské, 1936, s. 192-198.

je několika znameními svatého kříže. Ministrant při tom jedenkrát zazvoní, pak vstane, přejde do středu oltáře, kde poklekne a pak vystoupí po stupních nahoru. Klekne si za kněze, trochu na stranu epištolní a čeká, až se kněz domodlí. Když se tento skloní nad obětní dary, vezme do pravé ruky zvonek a levou se chopí mešního roucha (ornátu), které při poklekání trochu nazvedne. Když kněz pokleká, skloní hlavu a po prvé zazvoní: při pozdvihování... zazvoní podruhé. Kněz opět pokleká, ministrant se ukloní a zazvoní po třetí. Stejně tak činí i při pozdvihování kalicha s Krví Páně! Po posledním zazvonění se ukloní, povstane a vrací se do středu oltáře. Tam poklekne a vrátí se na stranu epištolní, kde zůstane klečat na svém místě.“¹²⁷

Obřady po proměňování se skládaly z modlitby Páně, po níž následovalo lámání chleba, společný zpěv „Agnus Dei“ („Beránku Boží...“) spojený s gestem bití se v prsa a přípravnou modlitbou kněze, na jejímž konci pronesl se svatou hostií v ruce trojí „Domine, non sum dignus...“ („Pane, nejsem hoden...“) doprovázené ministrantem při každém úkonu kajícího zazvonění a poté již přijal kněz nejsvětější svátost oltářní.¹²⁸ Následovalo-li podávání eucharistie věřícím, vyzval je nejprve celebrant slovy: „Ecce Agnus Dei“ („Ejhle, Beránek Boží...“) a lid odpověděl „Domine, non sum dignus...“,¹²⁹ poté již následovalo svaté přijímání u mřížky na kraji presbytáře, při kterém ministrant přijímajícím laikům držel pod bradou patenku.¹³⁰

Obr. 14 Slavení eucharistie

Po přijímání uložil kněz ciborium do svatostánku, přičemž ministrant naposled zazvonil a ihned poté přinesl k oltáři konvičky k purifikaci – nejprve nalil knězi

¹²⁷ ŠLECHTA, Josef. *Služba oltáře: Příručka pro ministranty: Díl I. 1.* vydání. České Budějovice: Vimr, 1947, s. 47.

¹²⁸ Viz. PODLAHA, Antonín. *Katolická liturgika: Učebná kniha pro střední školy.* 4. vydání. Praha: Císařský královský školní knihovnický ústav, 1910, s. 80-81.

¹²⁹ Odpověď lidu mohla být také doprovázena trojím zvoněním.

¹³⁰ Viz. ŠLECHTA, Josef. *Služba oltáře: Příručka pro ministranty: Díl I. 1.* vydání. České Budějovice: Vimr, 1947, s. 48-49.

do kalicha víno a po jeho požití mu přes konečky prstů přelil víno a vodu. Pro potřebu celebranta bylo také nutné přenést mešní knihu s pultem ze strany evangelijní na stranu epištolní, aby se mohl pomodlit „Communio“ (antifona po přijímání), načež se ministrant přesunul zpět na stranu evangelijní, kde se vkleče věnoval osobní modlitbě. Od oltáře kněz pronesl modlitbu díkyvdání „Postcommunio“ (po přijímání), začínající oslovením „Dominus vobiscum“ („Pán s vámi“), na něž ministrant odpověděl „Et cum spiritu tuo“ („I s duchem tvým“), stejný dialog se opakoval i v závěrečných obřadech, při kterých kněz propustil lid slovy „Ite, Missa est“ („Jděte, jste propuštěni“), asistence odpověděla „Deo gratias“ („Bohu díky“).¹³¹

Na samotný závěr bohoslužby udělil předsedající lidu požehnání a přečetl „poslední evangelium“ (začátek evangelia sv. Jana), úlohou ministranta bylo v případě volby jiného textu přenesení misálu s pultem na evangelijní stranu oltáře. Před odchodem se ministrant společně s celebrantem pomodlil předepsané modlitby po mši svaté (Zdravas Maria, Zdravas královno...), podal knězi biret, vzal misál a po pokleknutí před oltářem společně odešli do sakristie, kde vzdali úklonou úctu kříži. Ministrantská služba končila odložením liturgických rouch, zhasnutím svící, uklizením bohoslužebného náčiní a knih.

2.3. Slavná mše a ostatní církevní obřady

V případě, že bylo při bohoslužbě přítomno více ministrantů, rozdělili si jednotlivé služby podle oltářních stran, odpovědi lidu pak pronášeli společně. Vrcholným okamžikem pro každého ministranta byla možnost účastnit se zpívané mše svaté bez asistence nebo slavné mše svaté s asistencí (jáhna, podjáhna, akolytů),¹³² při nichž kromě zajištění obvyklých služeb bylo zapotřebí navíc turiferáře, navikuláře a sudý počet ceroferářů (obvykle dva až šest); v případě absence akolytů mohli jejich úlohu zastávat i ministranti.¹³³ Slavnostní průvod a pohyb u oltáře byl předmětem důkladného nácviku - při mši svaté na její správný průběh dohlížel ceremoniář z řad akolytů nebo zkušených laických služebníků u oltáře.

¹³¹ Viz. KLEMENT, P. Method. *Liturgická příručka pro ministranty*. 1. vydání. Praha: Legio angelica, 1934, s. 69-70.

¹³² Předsedal-li bohoslužbě biskup, nazývala se mše svatá pontifikální.

¹³³ Viz. KLEMENT, P. Method. *Liturgická příručka pro ministranty*. 1. vydání. Praha: Legio angelica, 1934, s. 78.

Popis speciálních obřadů slavné mše svaté s asistencí: PODLAHA, Antonín. *Katolická liturgika: Učebná kniha pro střední školy*. 4. vydání. Praha: Císařský královský školní knihosklad, 1910, s. 86-87.

Kromě bohoslužeb se ministranti aktivně účastnili i ostatních obřadů, kterými byly požehnání s Nejsvětější svátostí oltářní, křty, pomazání nemocných, svátost manželství, pohřební obřady nebo například požehnání matky po porodu (uvedení matky s novorozencem do chrámu).¹³⁴

Obr. 15 Liturgický průvod (1939)

¹³⁴ Viz. ŠLECHTA, Josef. *Služba oltáře: Příručka pro ministranty: Díl I. 1.* vydání. České Budějovice: Vimr, 1947, s. 73-81.

3. Služba ministranta po II. vatikánském koncilu

Na základě Konstituce o posvátné liturgii *Sacrosanctum Concilium* (1963) proběhla reforma mešních obřadů spojená s vydáním nového Římského misálu (1970). V úvodu k misálu jsou nastíněny cíle spojené se slavením bohoslužby: „*Úkony a postoje kněze, jáhna, přísluhujících i lidu mají směřovat k tomu, aby celá bohoslužba vynikala důstojností a vznešenou jednoduchostí, aby byl chápán správný a plný význam jejích jednotlivých částí a aby byla podporována účast všech.*“¹³⁵ Kromě vysvěcených služebníků byly zřízeny zvláštní služby ustanovených lektorů a akolytů, které nahradily zrušené podjáhenské svěcení. Díky nově deklarované aktivní účasti laiků spojené s povolením národních jazyků se významným způsobem změnila i služba ministrantů, ze které se vytratilo poslání být zástupcem lidu v dialozích s knězem. Ostatní služby zůstaly povětšinou zachovány, i když došlo k jejich přizpůsobení reformovanému obřadu, jehož centrem se stal nově zřízený oltář (obětní stůl) umožňující celebrotat eucharistickou bohoslužbu čelem k lidu a ambon situovaný do prostoru presbytáře, který již nebyl oddělen od chrámové lodi mřížkou.

Ministrantská služba začíná přípravou věcí potřebných k bohoslužbě. Odlišně od minulosti se misál položí u sedadla předsedajícího, lekcionář (případně žaltář) a kniha přímluv se umístí na ambon, na abak se navíc připraví kalich a obětní dary v případě, kdy nejsou nesené v průvodu věřícími.¹³⁶ Poté, co se kněz s asistencí obléknou do liturgických oděvů (u kněžských rouch došlo k jejich zjednodušení, ministrantskou komží s rochetou dnes postupně nahrazují bílé alby), je vhodný čas pro osobní modlitbu a ztišení.¹³⁷

¹³⁵ *Všeobecné pokyny k římskému misálu*. 2002. Čl. 42, s. 19.

¹³⁶ Je-li zvykem používat evangeliář, připraví se na oltář, případně je možné ho nést v průvodu.

¹³⁷ Z ministrantských „povinností“ se vytratila pomoc knězi s oblékáním a přidržování rouch během liturgie.

3.1. Úvodní obřady

Mše svatá začíná zpěvem duchovní písně,¹³⁸ během níž se po zaznění zvuku zvonku odebere průvod ministrantů následovaný knězem k oltáři, kterému projeví společně úctu hlubokou poklonou. Klerici poté políbí oltář a všichni se přesunou na svá místa v presbytáři – kněz k vyhrazenému předsednickému sedadlu, ministranti nejčastěji k lavicím umístěným na bocích presbytáře. Po společném znamení kříže „*kněz pozdravem probudí ve shromážděných vědomí přítomnosti Páně*“¹³⁹ a následně všichni vykonají úkon kajičnosti provázený oslavným zvoláním „*Kyrie eleison*“ („Pane, smiluj se“). O nedělích mimo dobu adventní a postní, slavnostech a svátcích se připojuje i starobylý hymnus „*Sláva na výsostech Bohu*“. Úvodní obřady jsou zakončeny vstupní modlitbou z misálu, který knězi přidržuje librista.

Obr. 16 Úvodní obřady, libristé, insigniář

3.2. Bohoslužba slova

Všichni přítomní se usadí, aby od ambonu vyslechli z úst lektora čtení z Písma svatého doprovázené poté žalmistou zpěvem responsoriálního žalmu, jenž napomáhá rozjímání předešlého textu; o nedělích a slavnostech ještě následuje druhé čtení z Nového zákona. Četbě evangelia předchází slavnostní „*Aleluja*“, případně i průvod s evangeliářem za doprovodu svíců a kadidla k ambonu. Evangelium pronášenému jáhnem nebo knězem naslouchá shromáždění ve stoje, poté si všichni sednou, aby mohli naslouchat homilii obsahující výklad předkládaných biblických textů.

Odpovědí lidu na Boží slovo je vyznání víry, které po homilii ve stoje všichni společně recitují o nedělích a slavnostech. Bohoslužba slova je zakončena modlitbou věřících (přímluvy), čtenou lektorem nebo laiky od ambonu a obsahující prosby za potřeby církve, představitele světské moci a spásu světa, za lidi v nesnázích a za místní

¹³⁸ Při tiché mši nahrazuje zpěv vstupní antifona.

¹³⁹ *Všeobecné pokyny k římskému misálu*. 2002. Čl. 50, s. 22.

společenství.¹⁴⁰ Při přimluvách ministrant drží předsedajícímu knihu s úvodem a závěrečnou modlitbou.

3.3. Slavení eucharistie

Bohoslužba oběti začíná přípravou oltáře a darů – akolyta nebo ministranti na oltáři rozloží korporál, kalich s purifikatoriem a misál. Poté věřící za doprovodu zpěvu k přípravě darů v průvodu přináší chléb a víno,¹⁴¹ které od nich s pomocí přísluhujících přebírá kněz a odnáší je na oltář, aby se nad nimi pomodlil předepsané modlitby (úlohou asistence je podávání konviček s vínem a vodou). Při slavnostních bohoslužbách mohou být přítomní i ministranti se svícemi a kadidlem, kterým se okouří přinesené dary, oltář, kříž, kněz i celé shromáždění.¹⁴² Příprava obětních darů je završena obřadem umývání rukou, kdy ministranti nalijí celebrantovi vodu na ruce a podají mu lavabo na osušení. Během slavení eucharistie stojí přísluhující shromáždění kolem oltáře, při proměňování jako vyjádření úcty Kristu klečí.¹⁴³

Modlitba nad dary je úvodem do vlastní eucharistické modlitby, která se skládá z díkůvzdání („preface“), společného zpěvu „Svatý, Svatý, Svatý...“ („sanctus“), vzývání Ducha svatého („epikléze“), slov ustanovení a proměnění, slavnostní připomínky velikonočních událostí („anamnéze“), podání oběti Otci, prosby vyjadřující jednotu celé církve a závěrečného chvalořčení Bohu („doxologie“), jíž lid stvrzuje společným zvoláním „amen“.¹⁴⁴ Dle místních zvyklostí může ministrant při pozdvihování po proměňování zazvonit na zvonky, při slavnostních bohoslužbách se připojí i okouřování kadidlem. Na přání kněze by měl být librista také schopen obracet strany misálu na oltáři.

Obr. 17 Modlitba Páně, kněz s asistencí při mši svaté s dětmi

¹⁴⁰ Viz. *Všeobecné pokyny k římskému misálu*. 2002. Čl. 69-70, s. 29.

¹⁴¹ Také vybrané peníze pro kostel a chudé.

¹⁴² Viz. *Všeobecné pokyny k římskému misálu*. 2002. Čl. 144, s. 49.

¹⁴³ Viz. REINSBERG, Jiří, KUBALÍK, Tomáš. *Knížka pro ministranty*. 3. vydání. Praha: Portál, 2009, s. 44-50.

¹⁴⁴ Viz. *Všeobecné pokyny k římskému misálu*. 2002. Čl. 79, s. 32-33.

3.4. Obřad přijímání

Modlitba Páně, pozdravení pokoje a lámání chleba doprovázené zpěvem „Beránku Boží“ („Agnus Dei“) mají věřící připravit na přijetí svátosti oltářní jako duchovního pokrmu. Nejprve přistoupí k přijímání přítomní duchovní. V té chvíli začnou věřící zpívat zpěv k přijímání nebo při tiché mši lektor přednese antifonu. Poté již následuje samotné přijímání laiků, při kterém je v některých farnostech zvykem, že ministrant přidržuje patenu pod bradou přistupujících. Při slavnostních mších mohou být po stranách oltáře přítomní ceroferáři. Po přijímání kněz (případně jáhen nebo akolyta) uloží zbývající konsekrované hostie do svatostánku, načež přistoupí k oltáři, aby purifikoval liturgické nádoby – úlohou ministrantů je přinesení vody v konvičce a odnesení obětní misky a kalichu s příslušenstvím zpět na abak.¹⁴⁵ Obřad přijímání je zakončen chvílí ticha a modlitbou po přijímání, čtenou z misálu přineseného libristou k místu předsedajícího.

3.5. Závěrečné obřady

Na konci bohoslužby je prostor pro oznámení či aktuální informace ze života farnosti, po nichž následuje požehnání či žehnací modlitba a propuštění lidu („Jděte ve jménu Páně“). Za zvuku posledního zpěvu kněz s jáhnem políbí oltář, společně s ministranty hlubokou úklonou pozdraví oltář a všichni odchází průvodem do sakristie.¹⁴⁶ Stejně jako na počátku služby i nyní vyjádří kněz s asistencí úklonou úctu kříži na stěně.

Ministranti kromě mše svaté mohou přísluhovali knězi nebo jáhnovi i při udílení svátostí (např. křest, biřmování, svatba), pohřbech či dalších církevních obřadech (bohoslužba slova, křížová cesta, májové pobožnosti, procesí apod.).

¹⁴⁵ Purifikaci je možné provádět i u abaku nebo po skončení mše svaté.

¹⁴⁶ Viz. *Všeobecné pokyny k římskému misálu*. 2002. Čl. 79, s. 36.

4. Ministrantské služby

Podobně jako v minulosti je služba ministrantů potřebná zejména z důvodu nedostatku svěcených a ustanovených služebníků, kteří mají při liturgii zastávat konkrétní funkce a úkony.¹⁴⁷ Jednotlivé služby při oltáři jsou specifikovány ve Všeobecných pokynech k římskému misálu (2002), který zároveň popisuje průběh a význam celé bohoslužby.

4.1. Akolyta

Před reformou II. vatikánského koncilu byl akolytát ustanoven jako nejvyšší stupeň nižších svěcení a zároveň nutný předpoklad pro udělení svěcení vyšších. Na základě apoštolského listu Pavla VI. *Ministeria quaedam* (1972) byla nižší svěcení zrušena a nahrazena ustanovením laiků ke službě; akolyta je v tomto pojetí „*pomocníkem kněží a jáhnů při bohoslužbě a v případě potřeby je může zastoupit tím, že věřícím rozdává eucharistii a donáší sv. přijímání nemocným; může také vystavovat nejsvětější svátost k adoraci a ukládat ji do svatostánku.*“¹⁴⁸

Při bohoslužbě přísluší akolytům množství úkolů, které v případě jejich nepřítomnosti nebo malého počtu mohou zastávat i ministranti; jedná se o nesení kříže v průvodu, podávání liturgických knih a osobní asistenci knězi, přípravu oltáře a přinesení obětních darů (není-li přítomen jáhen), okuřování kněze a lidu, podávání svatého přijímání či držení kalichu při přijímání pod obojí způsobou nebo následná purifikace posvátných nádob.¹⁴⁹

4.2. Lektor

Služba ustanoveného lektora, zřízená apoštolským listem *Ministeria quaedam* (1972), spočívá v předčítání z Písma svatého (mimo evangelia, které čte jáhen nebo kněz), přednesu rezponziálního žalmu (není-li přítomen žalmista), jednotlivých úmyslů přímluv a antifon při mši beze zpěvu; není-li přítomen jáhen, může lektor nést v průvodu evangeliář.¹⁵⁰ Stejně jako v případě akolyty mohou jednotlivé úkony ze služby plynoucí

¹⁴⁷ Viz. *Sacrosanctum Concilium*. 1963. Čl. 28-29, s. 142.

¹⁴⁸ Viz. BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 40.

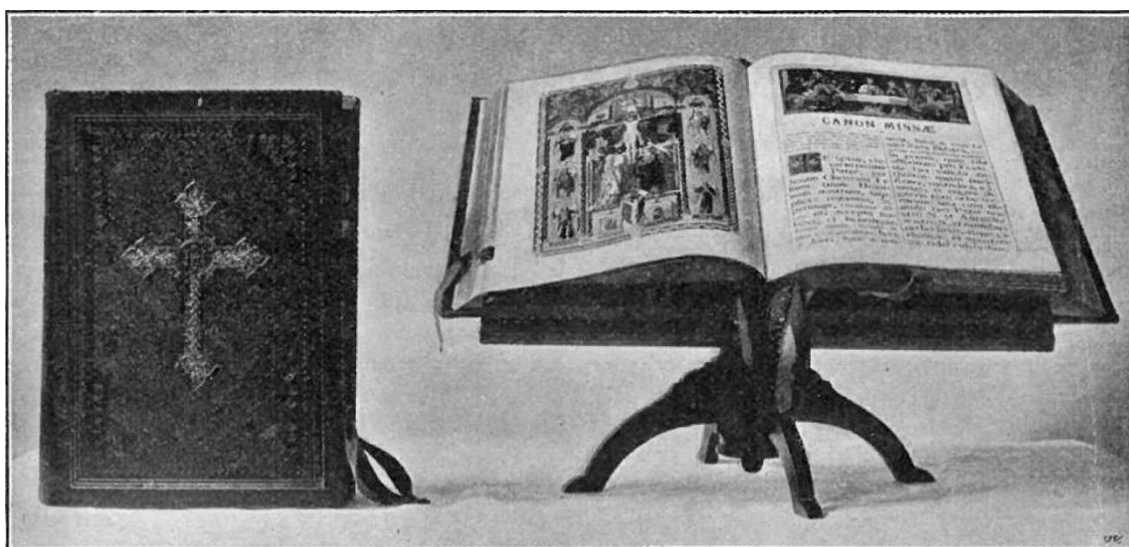
¹⁴⁹ Viz. *Všeobecné pokyny k římskému misálu*. 2002. Čl. 187-193, s. 58-59.

¹⁵⁰ Viz. tamtéž s. 59.

zastávat i ostatní laici (ministranti) v případě, že nejsou při liturgii přítomni ustanovení lektoři.

4.3. Librista

Hlavním úkolem libristy je příprava liturgických knih (Misál, Přímluvy, Křestní obřady, ohlášky apod.) a jejich předkládání celebrantovi ve vhodný okamžik během mše svaté nebo obřadů. Ministrant se musí dobře orientovat ve slavené liturgii, aby byl schopen knězi otevřít knihu na správném místě a ukázat příslušný odstavec. Při přípravě oltáře přináší librista Misál s pultíkem a dle dispozic předsedajícího posléze otáčí listy misálu při slavení eucharistie.

Obr. 18 Římský misál s pultíkem

4.4. Komentátor

Služby komentátora je vhodné využít při mimořádných událostech (břimování, svěcení apod.) nebo slavnostních bohoslužbách s účastí velkého počtu osob, které se neorientují v liturgických obřadech (půlnoční vigilie, svěcení zvonů apod.); jeho úkolem je vysvětlovat průběh liturgie a význam jednotlivých úkonů.¹⁵¹ Komentáře se pronáší z místa k tomu určenému, nikoliv však od ambonu, který je vyhrazen pro četbu Božího slova.

¹⁵¹ Viz. REINSBERG, Jiří, KUBALÍK, Tomáš. *Knížka pro ministranty*. 3. vydání. Praha: Portál, 2009, s. 91.

4.5. Turiferář a navikulář

Kadidlo se po vzoru římských zvyků začalo používat nejprve při slavnostních průvodech papeže, od dob Karla Velikého okouřuje kněz při mši svaté i kříž, oltář a obětní dary; přítomnost kadidla při čtení evangelia je „*poctou Kristu, symbolizuje dále vůni jeho učení a chce zviditelnit, jak se k posluchačům šíří požehnání jeho slova*“.¹⁵² Turiferář má na starost kadidelnici, do které se vkládá železná nádobka s rozžhaveným uhlím. Navikulář, chodící vždy společně s turiferářem po jeho levé straně, opatruje lodičku s kadidlem, ze které celebrant nabírá kadidlo pro okouřování; oblak z kadidla pak symbolizuje Boží přítomnost.

Začíná-li bohoslužba slavnostním průvodem, jde v jeho čele turiferář s navikulářem; po příchodu k oltáři kněz incensuje (okouří) oltář a službu konající ministranti poté společně odejdou do sakristie. Kadidlo se znovu používá při průvodu s evangeliářem a četbě evangelia, dále po přípravě obětních darů na oltáři, kdy je zároveň okouřován kněz i přítomný lid a naposledy při eucharistické modlitbě (okouřování těla a krve Páně při pozdvihování); s kadidlem se můžeme setkat i mimo bohoslužbu, například při pohřbu, procesích nebo u slavnostních požehnáních.¹⁵³

Obr. 19 Kadidelnice, loďka na kadidlo, mešní zvoněk

¹⁵² BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 172-173.

¹⁵³ Viz. REINSBERG, Jirí, KUBALÍK, Tomáš. *Knížka pro ministranty*. 3. vydání. Praha: Portál, 2009, s. 81-83.

4.6. Ceroferář

Svíce se používají v liturgii jako symbol Krista (světlo světa), kterého toužebně očekáváme.¹⁵⁴ Nesení rozžatých svící patří ke starobylým zvyklostem odvozeným od císařských a papežských ceremonií a stalo se nedílnou součástí slavnostních bohoslužeb.¹⁵⁵ Ceroferáři (vždy v sudém počtu) doprovázejí při průvodech kříž, evangeliář nebo Nejsvětější svátost, čímž zdůrazňují jejich význam. Během četby evangelia stojí světlonoši po boku jáhna či kněze a drží svíce tak, aby byl plamen ve výšce očí. Svíce se mohou používat i při obětním průvodu nebo při podávání svatého přijímání.

4.7. Krucifer

Při liturgických průvodech jde v čele krucifer nesoucí procesní kříž, doprovod mu tvoří po stranách ceroferáři s rozsvícenými svícemi; používá-li se při bohoslužbě kadidlo, nese se kříž v průvodu až za turiferářem a navikulářem.¹⁵⁶

4.8. Asperferář

Služba spočívá v nesení nádoby se svěcenou vodou, ministrant se pohybuje vždy po boku žehnajícího.

Obr. 20 Mešní konvičky s táckem, kropáč s přenosnou kropenkou

¹⁵⁴ Viz. Mt 25,1-13; Lk 12,35-38

¹⁵⁵ Viz. BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 496.

¹⁵⁶ Viz. POKORNÝ, Josef. *Chci se stát ministrantem*. Hradec Králové: Tiskárny Havlíčkův Brod, 1992, s. 42.

4.9. Ceremoniář

Při slavnostních příležitostech (například bohoslužbách za přítomnosti biskupa – tzv. pontifikální mše) je vhodná přítomnost ceremoniáře, jehož úkolem je seznámení duchovních i asistence s průběhem liturgických obřadů, rozdělení jednotlivých služeb a dohlížení na jejich správné plnění, aby byl zajištěn klidný a důstojný průběh slavení.¹⁵⁷ Vzhledem k náročnosti úkolu je nutná liturgická příprava, funkci proto často zastává duchovní nebo laik s náležitým vzděláním a zkušenostmi. Během bohoslužby se ceremoniář nachází v blízkosti celebranta, aby mu mohl být stále k dispozici.

4.10. Insignář

Při pontifikálních bohoslužbách (za přítomnosti biskupa) je zvykem určit dva ministranty pro speciální službu insignářů.¹⁵⁸ Od ostatních přísluhujících jsou odlišeni pruhem bílé látky přes ramena (vimpa), přes který drží insignie biskupa – berlu (vlevo) a mitru (vpravo). Během mše svaté se nacházejí vždy v bezprostřední blízkosti biskupa, při průvodech chodí společně s ceremoniářem až za biskupem.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Viz. *Všeobecné pokyny k římskému misálu*. 2002. Čl. 106, s. 41.

¹⁵⁸ Ministrant nesoucí mitru nebo solideo se nazývá Infulář, kolega starající se o biskupskou hůl se označuje jako baculifer.

Viz. *Ministrant* [online]. [citováno 2020-09-07]. <<https://cs.wikipedia.org/wiki/Ministrant>>.

¹⁵⁹ Viz. REINSBERG, Jiří, KUBALÍK, Tomáš. *Knížka pro ministranty*. 3. vydání. Praha: Portál, 2009, s. 103.

5. Závěr

Ačkoliv přítomnost dětí v liturgickém prostoru navazuje na dlouhou tradici sahající až do časů antiky, je až s podivem, jak málo je tomuto tématu věnován prostor v oficiálních církevních dokumentech. Zvláštní výjimkou je vymezení lektorátu a akolytátu, respektive dřívějších nižších svěcení, které ale svou podstatou nepatří ke službám dětských ministrantů. V ostatních případech bylo nutné procházet jednotlivé kuriální a koncilní dokumenty a hledat v nich ojedinělé zmínky o asistenci laiků při bohoslužbách nebo obecněji činné účasti laiků na liturgii. Plodným zdrojem poznání se ukázalo kanonické právo zabývající se otázkou nutnosti asistence při mši svaté, úlohy lektora i akolyty a možnostech jejich zastoupení ostatními laiky. Zajímavým zdrojem poznání je i výtvarné umění, které již od středověku zobrazuje na pozadí náboženských motivů také příslušující chlapce a mladíky při různých církevních obřadech.

V současných historických vědách hraje nezastupitelnou roli studium každodennosti, což se odráží i v množství odborných studií a monografií, avšak zmínek o konkrétním prožívání křesťanství u dětí je v nich poskrovnu. Většina pozornosti je věnována udílení svátostí, organizované výuce náboženství a cestě vybraných chlapců směrem k duchovní kariéře. Tato skutečnost je na druhou stranu vcelku pochopitelná, protože ji lze díky byrokratizaci novověké církve snadno doložit záznamy z farních knih a biskupských archivů. Na samotné ministrování, pomineme-li jeho nezastupitelnost plynoucí z kanonického práva, bylo církvi již od středověku nahlíženo optikou výběru vhodných kandidátů kněžství¹⁶⁰ nebo řeholního života, a tím mělo vždy exkluzivní charakter a mohlo se stát cestou k získání vyššího sociálního statusu. Informace o konkrétní náplni liturgické služby (mimo vymezení kompetencí jednotlivých nižších svěcení) nacházíme v systematicky zpracované podobě až od druhé poloviny 19. století ve speciálních příručkách pro ministranty, kde je v rodné řeči přehledně popsána bohoslužba včetně překladu latinské mše a konkrétní úloha asistence s vysvětlením časových a prostorových souvislostí. Mimořádnou úlohu v českém prostředí bezesporu sehrálo hnutí *Legio angelica*, vydávající vlastní publikace a periodikum, které jsou cenným zdrojem poznání.

¹⁶⁰ Viz. *Kongregace pro Katolickou výchovu: Pastorační směrnice pro podporu povolání ke kněžské službě*. Vatikán 2012, s. 29.

II. vatikánský koncil se stal historickým milníkem ve způsobu slavení liturgie; reformovaná podoba mše svaté změnila úlohu asistence, jež přišla o výlučné postavení mluvčího lidu (odpovědi knězi na předepsané modlitby), ale zároveň si uchovala a novým způsobem rozvinula funkce spojené se službou „slova“ a „oltáře“. Při porovnání obou forem obřadů je vidět výrazný posun ke zjednodušení služby ministranta, který již nemusí znát z paměti latinské texty ani rigidně dodržovat pohyby a gesta spojená s konkrétními úkony kněze. Služba u oltáře se tak „přístupnila“ širšímu okruhu chlapců (případně děvčat), u kterých se nutně nepředpokládá jejich životní směřování k zasvěcenému životu. I nadále by však měl být zachován důraz na jejich život v souladu s evangelijními hodnotami, k čemuž má přispívat jejich formace ze strany duchovního správce farnosti.

Slavení bohoslužeb je neodmyslitelně spjaté s používáním procesních křížů, svící, kadidla, zvonků a dalších „nástrojů“, o které se starají příslušující. Starobylé liturgické symboly se kontinuálně používají po staletí a jejich úloha zůstala zachována i po reformách II. vatikánského koncilu. Při slavnostních mších svatých je proto zapotřebí více ministrantů, mezi které se rozdělí jednotlivé služby, aby bylo možné zajistit jejich důstojné provedení. Průvody i jednotlivé „mimořádné“ služby se proto obvykle nacvičují dopředu a na jejich správné načasování a průběh dohlíží během obřadů ceremoniář.

Služba u oltáře, ve skrytosti přítomná v katolické církvi téměř od počátku její existence, si zaslouží pozornost, uznání a péči nejen ze strany duchovních, ale i farních společenství. Smyslem této práce je přispět k poznání a pochopení významu dětské účasti na životě církve v proměnách staletí vedoucí k zamyšlení nad její konkrétní podobou v našich farnostech a možnostmi jejího růstu. V našich životech je zároveň dobré mít na zřeteli, že náš Pán má ve zvláštní oblibě právě děti, čímž nám dává dobrý příklad hodný k zamyšlení a následování.

6. Církevní dokumenty

HRDINA, Ignác Antonín. *Dokumenty Tridentského koncilu*. 1. vydání. Praha: Kristal OP, 2015. ISBN 978-80-87183-75-5.

Kodex kanonického práva (1917). Brno: Diecézní církevní soud v Brně, 2009.

Kodex kanonického práva - Codex iuris canonici – L.P. 1983. Praha: Zvon, 1993.

KONGREGACE PRO BOHOSLUŽBU A SVÁTOSTI. *Redemptionis sacramentum*. 1. vydání. Praha: Česká biskupská konference, 2004.

KONGREGACE PRO KATOLICKOU VÝCHOVU. *Pastorační směrnice pro podporu povolání ke kněžské službě*. Vatikán 2012.

PAVEL VI. *Motu proprio Ministeria quaedam*. [online]. [citováno 2020-09-19]. <<http://www.liturgie.cz/shared/clanky/102/1972-Ministeria-quaedam-CZ.pdf>>.

PIUS X. *Dekret Quam singulari: o věku, jehož se u dětí požaduje k prvnímu sv. přijímání*. 2. vydání. Brno: Československé akciové tiskárny v Praze.

PIUS X. *Motu proprio Pia X. o posvátné hudbě z 22. listopadu 1903*. In: ČALA, Antonín. *Duchovní hudba*. 1. vydání. Olomouc: Krystal, 1946.

PIUS XII. *Encyklika MEDIATOR DEI o posvátné liturgii*. 1. vydání. Brno: Sušilova literární jednota bohoslovců, 1948.

Sacred Congregation for Rites. *De musica sacra et sacra liturgia: Instruction on Sacred Music and Sacred Liturgy*. 1st printing. [Washington DC]: NCWC News Service, 1958.

Sacrosanctum Concilium In: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. 1. vydání. Praha: Zvon, 1995. ISBN 80-7113-089-3.

7. Prameny a literatura

Ministranci pro mládež. Praha: Vaněk a Votava, [1911].

ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj.* 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2001. ISBN 80-7021-420-1.

BALÍK, Stanislav, HANUŠ, Jiří. *Letnice dvacátého století: druhý vatikánský koncil a české země.* 1. vydání. Brno: CDK, 2012. ISBN 978-80-7325-268-7.

BERGER, Rupert. *Liturgický slovník.* 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 978-80-7021-965-2.

BIBLE: Písmo svaté Starého a Nového zákona včetně deuterokanonických knih. 3. vydání. Praha: Česká biblická společnost, 1993. ISBN 80-900881-8-X.

BLOKŠA, Jan. *Ministrant: Návod, jak má konati svoji vznešenou službu.* 6. vydání. Olomouc: Velehrad, 1948.

ČORNEJ, Petr, BARTLOVÁ, Milena. *Velké dějiny země Koruny české VI.* 1. vydání. Praha: Paseka, 2007. ISBN 978-80-7185-873-7.

ČORNEJOVÁ, Ivana, et al. *Velké dějiny země Koruny české VIII.* 1. vydání. Praha: Paseka, 2008. ISBN 978-80-7185-947-5.

DOLEŽALOVÁ, Eva. *Dítě a církev ve středověku.* Mediaevalia Historica Bohemica 19/1, 2016. ISSN 0862-979X.

DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana, et al. *Děti a dětství: Od středověku na práh osvícenství.* 1. vydání. Praha: NLN, 2019. ISBN 978-80-7422-675-5.

FOLTYNOVSKÝ, Josef. *Liturgika.* 2. vydání. Olomouc: Lidové závody tiskařské a nakladatelské, 1936.

FRANZEN, August. *Malé dějiny církve.* 3. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006. ISBN 80-7195-082-3.

FRENCL, Ant. Innocenc. *Liturgika, čili: Vysvětlení služeb Božích a obřadů svaté katolické církve.* 1. vydání. Praha: Bellmann, 1857.

KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938): Díl první Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929).* 1. vydání. Praha: Libri, 2000. ISBN 80-7277-027-6.

KLEMENT, P. Method. *Liturgická příručka pro ministranty.* 1. vydání. Praha: Legio angelica, 1934.

LE GOFF, Jacques, SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku.* 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN 80-7021-545-3.

Legio angelica, Praha: Legio angelica, 1930-1948.

LENDEROVÁ, Milena, RÝDL, Karel. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století.* 1. vydání. Praha: Paseka, 2006. ISBN 80-7185-647-9.

MATĚJEK, Marek. *Dětský svět ve středověku.* 1. vydání. Ostrava: MORAVAPRESS, 2014. ISBN 978-80-87853-15-3.

- Ministrant* [online]. [citováno 2020-09-07]. <<https://cs.wikipedia.org/wiki/Ministrant>>.
- Ministranti* [online]. Poslední revize 3. 3. 2011, [citováno 2020-02-10]. <<https://www.augustiniani.cz/farnost/ministranti>>.
- NOVÁK, Josef. *Didaché – Učení Pána, hlásané národům dvanácti apoštoly* [online]. 14. 7. 2008, [citováno 2019-11-29]. <<http://revue.theofil.cz/revue-clanek.php?clanek=338>>.
- PESCH, Otto Hermann. *Druhý vatikánský koncil 1962 1965: příprava průběh odkaz*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 1996. ISBN 80-7021-194-6.
- PETRÁČEK, Tomáš. *Církev, tradice, reforma: Odkaz Druhého vatikánského koncilu*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2016. ISBN 978-80-7429-643-7.
- PETRÁČEK, Tomáš. *Sekularizace a katolicismus v českých zemích: specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa*. 1. vydání. Ostrava: Moravapress, 2019. ISBN 978-80-87853-05-4.
- PETRÁČEK, Tomáš. *Západ a jeho víra: 9,5 tezí k dopadu Lutherovy reformace*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2017. ISBN 978-80-7429-911-7.
- PODLAHA, Antonín. *Katolická liturgika: Učebná kniha pro střední školy*. 4. vydání. Praha: Císařský královský školní knihosklad, 1910.
- POKORNÝ, Josef. *Chci se stát ministrantem*. Hradec Králové: Tiskárny Havlíčkův Brod, 1992.
- POLC, Jaroslav V. *Posvátná liturgie*. 1. vydání. Roma: Křesťanská akademie, 1981.
- PÜRNER, Maria. *Chvalte Pána v nejsvětější oběti*. Praha: Nakladatelství Kropáč & Kucharský, 1937.
- REINSBERG, Jiří, KUBALÍK, Tomáš. *Knížka pro ministranty*. 3. vydání. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-626-1.
- REINSBERG, Jiří, SVOBODA, Bohumil. *Legio angelica a p. Method K. Klement OSB*. 1. vydání. Svitavy: TRINITAS, 2000. ISBN 80-86036-30-8.
- RICHTER, Klemens. *Liturgie a život*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-575-5.
- ŘÍMSKÝ, Hippolyt. *Apoštolská tradice*. 1. vydání. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2000. ISBN 80-86045-45-5.
- SCHALLER, Marian. *Liturgie*. 1. vydání. Praha: Dědictví sv. Prokopa v Praze, 1933.
- SCHATZ, Klaus. *Všeobecné koncily: ohniska církevních dějin*. 2. vydání. Brno: CDK, 2014. ISBN 978-80-7325-345-5.
- Slavení eucharistie a neděle (Sv. Justin 2. stol.)* [online]. [citováno 2020-01-27]. <<https://www.pastorace.cz/tematicke-texty/slaveni-eucharistie-a-nedele-sv-justin-2-stol>>.
- SVOBODA, J. František. *Ježíš přítel dětí: Modlitby a zpěvy pro mládež též i dospělá*. 2. vydání. Praha, 1854.
- ŠLECHTA, Josef. *Služba oltáře: Příručka pro ministranty: Díl I. 1.* vydání. České Budějovice: Vimr, 1947.
- ŠPACHTA, Alois. *Stručná katolická liturgika*. 3. vydání. Praha: Urbánek, 1879.

Theodosius I. [online]. Poslední revize 5. 9. 2018, [citováno 2020-02-11].
<https://cs.wikipedia.org/wiki/Theodosius_I.>.

8. Obrázky

- Obr. 1 Ministranti, pohřební liturgie (1475)
Domenico Ghirlandaio, Ministranti, 1475.
Zdroj: <https://www.wikiwand.com/de/Ministrant>
- Obr. 2 Biskupská intronizace, asistence z řad nižších duchovních (1490)
Mistr svatého Augustina, Scéna ze života svatého Augustina z Hippo, 1490.
Zdroj: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/471903>
- Obr. 3 Kněžské svěcení (I. polovina 17. století)
Vicenzo Carducci, Ordinace a první mše svatého Jana z Mathy, 1632 – 1634.
Zdroj: https://en.wikipedia.org/wiki/Holy_orders
- Obr. 4 Jáhen, podjáhen a ministrant (17. století)
Zdroj: <http://images.nypl.org/index.php?id=818375&t=w>
- Obr. 5 Papežská liturgie s plnou asistencí v Bazilice sv. Petra ve Vatikánu (1904)
Svatý otec Pius X. celebruje mši ve sv. Petru k 50. výročí vyhlášení dogmatu a neposkvrněném početí, 1904.
Zdroj: <https://rorate-caeli.blogspot.com/2014/08/pope-saint-pius-x-reflection-on.html>
- Obr. 6 Ministrant (přelom 19. a 20. století)
Herbert James Draper, Ministrant, přelom 19. a 20. století.
Zdroj: <https://www.pinterest.se/pin/519602875756695554/>
- Obr. 7 Časopis pro ministranty Legio angelica (1936)
Legio angelica, Č. 3 – 4. Praha: Legio angelica, 1936.
- Obr. 8 Presbytář katedrály se. Ducha v Hradci Králové
Zdroj: <http://www.bihk.cz/aktuality/fotogalerie/1193-knezske-sveceni-v-hradci-kralove-cav.html>
- Obr. 9 Čtení evangelia, ceroferář, turiferář a navikulář
Zdroj: <http://www.bihk.cz/aktuality/fotogalerie/550-slavnost-narozeni-pane-v-katedrale-svateho-ducha.html>
- Obr. 10 Příprava obětních darů, turiferář a navikulář
Zdroj: <http://www.bihk.cz/aktuality/fotogalerie/550-slavnost-narozeni-pane-v-katedrale-svateho-ducha.html>
- Obr. 11 Struktura mše svaté
Zdroj: KLEMENT, P. Method. *Liturgická příručka pro ministranty*. 1. vydání. Praha: Legio angelica, 1934, s. 40.
- Obr. 12 Výchozí postavení na začátku bohoslužby
Zdroj: KLEMENT, P. Method. *Liturgická příručka pro ministranty*. 1. vydání. Praha: Legio angelica, 1934, s. 81.
C – celebrant (kněz), D – diákon (jáhen), S – subdiákon (podjáhen),
A1-2 – akolyté, C1-3 – ceroferáři, Th - turiferář

- Obr. 13 Postavení při mši svaté
Zdroj: KLEMENT, P. Method. *Liturgická příručka pro ministranty*. 1. vydání. Praha: Legio angelica, 1934, s. 81.
C – celebrant (kněz), D – diákon (jáhen), S – subdiákon (podjáhen),
A1-2 – akolyté, C1-3 – ceroferáři, Th - thuriferář
- Obr. 14 Slavení eucharistie
Zdroj: https://kids.kiddle.co/Second_Vatican_Council
- Obr. 15 Liturgický průvod (1939)
Procesí. Oslavy založení benediktínského kláštera v roce 1939.
Zdroj: <https://prazsky.denik.cz/galerie/jak-jsme-zili-v-ceskoslovensku-brevnov.html?photo=2>
- Obr. 16 Úvodní obřady, libristé, insignář
Zdroj: <http://www.bihk.cz/aktuality/fotogalerie/550-slavnost-narozeni-pane-v-katedrale-svateho-ducha.html>
- Obr. 17 Modlitba Páně, kněz s asistencí při mši svaté s dětmi
Zdroj: <https://farnostuo.cz/stalo-se-foto/primestsy-ministrantsky-tabor>
- Obr. 18 Římský misál s pultíkem
Zdroj: PODLAHA, Antonín. *Katolická liturgika: Učebná kniha pro střední školy*. 4. vydání. Praha: Císařský královský školní knihosklad, 1910, s. 56.
- Obr. 19 Kadidelnice, loďka na kadidlo, mešní zvonek
Zdroj: PODLAHA, Antonín. *Katolická liturgika: Učebná kniha pro střední školy*. 4. vydání. Praha: Císařský královský školní knihosklad, 1910, s. 55.
- Obr. 20 Mešní konvičky s táckem, kropáč s přenosnou kropenkou
Zdroj: PODLAHA, Antonín. *Katolická liturgika: Učebná kniha pro střední školy*. 4. vydání. Praha: Císařský královský školní knihosklad, 1910, s. 54.